

SELEFİLİĞİN YAKIN TARİHİNDEN ÖNEMLİ BİR YAPRAK: YENİ BİLGİLER IŞIĞINDA CUHEYMÂN EL-UTEYBÎ VE CEMAATİ

Mehmet Ali BÜYÜKKARA*

ÖZET

Selefi cemaat lideri ve eylem adamı Cuheymân el-Uteybî'nin 15. hicrî asrın ilk günlerine rastlayan 1979 Kasım ayındaki Mescid-i Haram işgali, geçen yüzyılda müslümanları ilgilendiren en önemli olaylardan birisidir. Bu olay ve arka planı daha önce Türkçede iki ayrı araştırmanın konusu olmuş; biri akademik usûl ve üsluba uygun olarak, diğeri de popüler gayelerle serbest bir dil ile hazırlanıp yazılan ve 2004 ile 2005 yıllarında yayımlanan bu çalışmalarda konu derinlemesine değerlendirilmiştir. Fakat özellikle 2007 yılında çıkan iki yeni çalışma, Cuheymân hadisesinin tekrar ele alınması zarureti doğurmuştur. Bu zaruretin nedeni, bu yeni yayınlara kaynaklık eden tanıklıkların, özellikle Nâsır el-Huzeymî'nin verdiği malumatın, olayın daha iyi anlaşılması açısından taşıdıkları ehemmiyettir. Tekrar vurgulanması ya da tashi ve tasrih edilmesi gereken bazı detayların ve yeni aydınlanan bazı karanlık noktaların ilim dünyası ve konunun diğ meraklıları ile paylaşılması bu nedenle akademik bir mecburiyet haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selefilik, Selefiyye, Vehhabilik, Vehhabiyye, Cuheyman el-Uteybi, Mescid-i Haram işgali, Suudi Arabistan, İslami radikalizm, mehdilik.

AN IMPORTANT PAGE OF SALAFIYYA'S NEAR HISTORY: JUHAYMAN AL-UTAYBI AND HIS GROUP IN THE LIGHT OF NEW INFORMATION

Juhayman al-Utaybi's takeover of the Grand Mosque (al-Masjid al-Haram) with his armed group, the New Ikhwan, in November 1979 was one of the most impressive events in the history of Saudi Salafiyya. However, in contrast to its importance, little is known about the event, especially about the origin of this bizarre Messianic Salafi group as well as their ideas that provoked them to seize the Mosque. Fortunately, thanks to the testimonies of some former group members or witnesses like Nasir al-Huzaymi, which came to the public's attention in last few years, clouds over the events and its background have begun to disperse. Thus, some academic works such as the excellent article of Hegghammer and Lacroix handled the subject by using this new information. Our article also aims to make a re-examination of the subject by using the same materials. Especially new findings about al-Jama'a al-Muhtasiba from which Juhayman diverged are very helpful in understanding the peculiarities of contemporary Salafi trends.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: buyukkara@excite.com.

Key Words: Salafism, Salafiyya, Wahhabism, Wahhabiyya, Juhayman al-Utaybi, the Siege of al-Masjid al-Haram, Saudi Arabia, Islamic Radicalism/Fundamentalism, Mahdism, Islamic Messianism.

GİRİŞ

Tarihî sayılması için henüz üzerinden yeterince zaman geçmemiş hadisele-
rin sosyal bilimlerde akademik araştırmaya ve bilimsel incelemeye konu edilmesi-
nin handikaplarından bir tanesi, konu hakkında her an yeni bilgi, belge ve bulguya
erişilmesi ihtimalinin bir hayli yüksek oluşudur. Zira modern zamanların iletişim
imkânları ve enformasyon kaynakları tarihî zamanların klasik bilgi kaynaklarına
kıyasla çeşitlenmiş ve karmaşıklaşmıştır. Bilgi ve belgeye ulaşım olanakları, geliş-
mekte olan teknolojiyle birlikte sürekli şekilde ve baş döndürücü bir biçimde çeşit-
lenmektedir. Bu arada açık toplum olma lehine beliren 'küresel irade'ye direnç
eskisine göre zayıflamış, açık erişim önündeki engeller önemli ölçüde ortadan
kalkmıştır. Bu nedenle sorumluluk sahibi bir bilim adamı, üzerinde çalışmış olduğu
çağdaş bir konuyla irtibatını hiçbir şekilde koparmamalı, güncel verilere ulaşmanın
yollarını aramalı, ilgili literatürü ve haber akışını dikkatle izlemeli, elde ettiği en-
formasyonla daha önceki çalışmalarını kontrol etmeli, karşılaştırmalar yapmalı,
gerekirse tezlerini değiştirmeli, yeni sonuçlar elde etmeli ve bu müktesebatı bilim
dünyasıyla paylaşmalıdır.

Selefi cemaat lideri ve eylem adamı Cuheymân el-Uteybî'nin 15. hicri asrın
ilk günlerine rastlayan 1979 Kasım ayındaki Mescid-i Haram işgali, geçen yüzyılda
müslümanları ilgilendiren en önemli olaylardan birisi olmasına rağmen uzun yıllar
ciddi bir ilgi ihmaline uğramış, bazı gazeteci ve araştırmacıların popüler tarzda
kaleme aldıkları kitaplardaki ilgili bölümler¹ hariç tutulacak olursa, sadece birkaç
akademisyenin dikkatini çekmeyi başarmıştı.²

¹ *Financial Times*'in Riyad muhabiri olan ve olay sırasında Suudi Arabistan'da olduğu anlaşılan James Buchan'ın "The Return of the Ikhwan -1979" adlı yazısı için bkz. [D. Holden, R. Johns, *The House of the Saud: The Rise and Rule of the Most Powerful Dynasty in the Arab World*, London, 1981] içinde, s.511-526. Hadiseyi Buchan gibi Suudi Arabistan'dan izleme şansı yakalayan Sandra Mackey de bildiklerini *The Saudis: Inside the Desert Kingdom* (London, 1987) adlı kitabında (s.220 vd.) okuyucusuyla paylaşmaktadır. Ayrıca benzer türde olan şu kitaplardaki ilgili bölümlere bakılabilir: Robert Lacey, *The Kingdom and the House of Saud*, London, 1981; Wilhelm Dietl, *Holy War*, İng. çev. M. Humphreys, New York, 1984; Amir Taheri, *Holy Terror: Inside the World of Islamic Terrorism*, Washington D.C., 1987. Gazeteci yazar Lawrence Wright'ın yakın bir tarihte yayımlanan *The Looming Tower: al-Qaeda and the Road to 9/11* (New York, 2006) adlı kitabında bazı sayfalar (s.88-94) yine söz konusu olaya hasredilmiştir. Wright'ın özellikle baskın eyleminin gelişimi ve sonuçlanmasıyla alakalı verdiği ma-lumat dikkatle derlenmiş güvenilir bilgilerdir.

² Bütünüyle bu konuya ayrılan ve ilk el kaynaklarla konuyu sistematik bir metotla araştıran yegane akademik çalışma, Joseph A. Kechichian'ın şu makalesidir: "Islamic Revivalism and Change in Saudi Arabia: Juhayman al-Utaybi's Letters to the Saudi People", *Muslim World*, 80 (1990), s.1-16. Aynı yazar diğer bir çalışmasında da bu konuya yer ayırmıştır: "The Role of the Ulama in the Politics of an Islamic State: The Case of Saudi Arabia", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 18 (1986), s.53-71. Kechichian'ın makalelerinden başka Cuheymân konusuna değinen diğer akademik çalışmalar için bkz. Nazih N. M. Ayubi, "The Politics of Militant Islamic Movements in the Middle East", *Journal of International Affairs*, 36 (1982-3), s.271-283; a.mlf., *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, çev. Y. Alogan, İstanbul, 1993, s.117 vd.; Lucien S. Vandenbroucke, "Why Allah's Zealots: A Study of the Causes of Islamic Fundamentalism in Egypt and Saudi Arabia", *Middle East Review*, 16 (1983), s.30-41; Mordechai Abir, *Saudi Arabia: Government, Society and the Gulf Crises*, London&New York, 1993, s.80 vd.; Eymen el-Yâsinî, *ed-Dîn ve'd-Devle fî'l-Memleketi'l-'Arabiyyeti's-Sa'ûdiyye*, London, 1987; s.136 vd.;

→

Suudi Arabistan'da vuku bulmuş olması ve siyasi bir mahiyetinin bulunması, bu hadisenin etrafıca ve bilimsel metotlarla incelenmesinin önünde ciddi bir mani oluşturuyordu. Bu menfur olayı bütünüyle unutmak/unutturmak niyet ve gayreti içerisinde olan Suudilerin akademik kurumlarından söz konusu çalışmaların çıkması zaten beklenmiyordu. Zira Cuheymân'ın işgal hareketi, Ahşa Şiiilerinin aynı günlere rastlayan büyük protesto eylemleriyle birlikte değerlendirildiğinde, öncelikle ciddi bir idare ve emniyet zafiyetine işaret ediyordu. İşgalin Kabe'de meydana gelmesi başta İslam alemi olmak üzere tüm dünyanın gözlerini Suudi Arabistan'a çevirmişti. Eylemin uzun sürmesi, zorlukla bastırılması, bastırılırken Fransız jandarma kuvvetlerinin yardımına mecbur kalınması, bu sırada sivil ve asker birçok can kaybının yaşanması, Harem-i Şerif'in ağır silahlarla tahrip edilmesi, yakılıp yıkılması ve bu gelişmelerin tüm dünyaya yansması, olayın üstünün bir daha açılmamak üzere örtülmesini gerektiriyordu. Cuheymân ve cemaatinin beslendiği Selefî zihniyetle Suudi Vehhabiliğinin aynı köklere dayanması ise diğer bir itibar sorununu oluşturuyordu. Suudi otoriteler ve ulema açısından bu ironik gerçeğin izahı hiç de kolay olmamıştır. Dolayısıyla olay sadece ülkede sıkı denetim altındaki basın organlarında o günlerde çıkan ve daha çok resmi makamların demeçlerini aktaran haberlerle ve devleti haklı çıkartan birkaç gazete yorumuyla tarihe geçmiş oldu. Görgü şahitleri ile olayın bizzat içinde olanlar ise daima suskun kaldılar. Bu nedenle bağımsız araştırmacılar olay ve arka planıyla ilgili güvenilir başvuru kaynaklarına erişmede her zaman zorluk yaşadılar.

Konu Türkiye'de de incelenmiş, biri akademik usûl ve üsluba uygun olarak, diğeri de popüler gayelerle serbest bir dil ile hazırlanıp yazılan iki eserde Cuheymân hadisesine geniş şekilde yer verilmiştir. İmkanlar ölçüsünde ulaşılan ilk elden³ ve

→

R. Hrair Dekmejian, "The Rise of Political Islamism in Saudi Arabia", *Middle East Journal*, 48 (1994), s.627-643; Joshua Teitelbaum, *Holier than Thou: Saudi Arabia's Islamic Opposition*, Washington D.C., 2000, s.19 vd..

³ Cuheymân el-Uteybî'nin risaleleri veya başka bir deyişle onun Suudiler başta olmak üzere müslümanlara yazmış olduğu mektuplar, İslami hareketler uzmanı Mısırlı araştırmacı ve yazar Dr. Rifat Seyyid Ahmed tarafından derlenmiş ve Harem baskını olayını anlatan bir mukaddime bölümü ile birlikte *Resâilü Cuheymân el-Uteybî, Kâidü'l-Muktehimîn li'l-Mescidi'l-Harâm bi Mekke (vesâik lem tünşer ba'd)* adıyla 1988 ve 2004 yıllarında Kahire'de yayımlanmıştır. Cuheymân ve cemaatinin düşünce dünyasıyla en yakından temas kurabileceğimiz bu eserden başka, baskın eyleminin görgü şahitlerinden Mısırlı yazar Abdülazim el-Mat'ini'nin *Cerîmetü'l-Asr: Kıssatu İhvilâli'l-Mescidi'l-Harâm: rivâyetü şâhidi 'iyân* (Kahire, 1980 ve 2003) adlı kitabı önemli diğer bir kaynak olup olayın başlangıç ve gelişimini ilk elden bize aktarmaktadır. Diğer taraftan *Sevra fî Rihâbi Mekke* adlı eser, 1980'de Ebû Zer (Kuveyt, 1980), daha sona da Dr. S. 'Uteybî (y.y., t.y.) müstear yazar isimleriyle iki defa yayımlanmıştır. Harem'in işgali eylemine destek veren bir üslupla kaleme almasına rağmen kitabın yazarının Cuheymân'ın cemaati dışından birisi olduğu satır aralarından anlaşılmaktadır. Kitabın 1980 baskısını yapan Kuveyt'teki Dâru Savti't-Talî'a, sosyalist-Ba'asist bir yayınevi olup, kitabın metnini aynı ismi taşıyan dergilerinde daha önce (Nisan 1980) "Ahdâsü'l-Harem beyne'l-Hakâik ve'l-Ebâtil" başlığıyla yayımlamıştır. Cuheymân'ın risalelerinin daha önce 1978 yılının başlarında aynı yayınevine ait bir matbaada basıldığından ileride bahsedilecektir. Söz konusu bu yakın irtibat, adı geçen kitabın muhtevasını değerli kılmaktadır. Suudi vatandaş Şiiilerin kurmuş olduğu Londra merkezli Arap Yarımadası İslami Devrim Örgütü (Munazzamatü's-Sevratî'l-İslâmiyye fî'l-Cezîreti'l-'Arabîyye) adlı devlet muhalifi ve 1980'den sonra İran İslam Devrimi yanlısı teşkilatın bazı kitapları da kaynak olmaları açısından önemli malzemeleri ihtiva etmektedir. Bunlardan 1986'da yayımlanan *Dimâun fî'l-Ka'be: hakâik 'an ehdâsi'l-Mescidi'l-Harâm* adlı kitap, olaydan bir yıl sonra 1981'de yayımlanan *İnifâdatü'l-Harem* adlı kitaba göre daha güvenilir ve detaylı bilgileri içermektedir. Anlaşılan o ki, iki baskı arasında geçen yıllar içinde, kitapların yayıncıları açısından Cuheymân ve eylemi hakkında birçok karanlık

→

ikincil kaynakları kullanmak suretiyle Cuheymân'ın ve onun mehdi ilan ettiği Kahtânî'nin kimlikleri, kişilikleri, fikirleri, bu isimler etrafındaki cemaat örgütlenmesi ve Harem işgali eylemleri hakkında olayların arka planını da içeren detaylı bir malumatı sağlayan, bazı analizler eşliğinde değerlendirmeler yaparak önemine yaraşır biçimde konuyu ortaya koymaya çalışan bu araştırmalar 2004 ve 2005 yıllarında yayımlandı.⁴ Ancak özellikle 2007 yılında çıkan iki yeni çalışma, Cuheymân hadisesinin tekrar ele alınması zarureti doğurdu. Söz konusu zaruretin nedeni ise, bu yeni yayınlara kaynaklık eden tanıklıkların, olayın daha iyi anlaşılması açısından taşıdıkları ehemmiyetti. Tekrar vurgulanması ya da tashi ve tasrih edilmesi gereken bazı detayların ve yeni aydınlanan bazı karanlık noktaların ilim dünyası ve konunun diğer meraklıları ile paylaşılması akademik bir mecburiyetti.

YENİ MALUMATIN KAYNAKLARI

Söz konusu ettiğimiz 2007 tarihli çalışmalardan ilki ve en önemlisi, T. Hegghammer ile S. Lacroix isimli iki akademisyenin hazırlamış oldukları "Suudi Arabistan'da Reddetmeci İslamcılık: Cuheymân el-Uteybî'nin Öyküsüne Yeniden Bir Bakış" başlıklı makaledir.⁵ Eserin, iki yıl süren uzun ve yoğun bir alan çalışmasının neticesinde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Araştırma sırasında, Cuheymân'ı tanıyan, onun düşünce ve faaliyetlerine vâkıf olan veya 1979 Harem işgalini yaşayan kişilerle görüşme imkanı bulunmuş, bu arada, işgal hadisesi sonrasında konu hakkında kitaplar yazan ancak ismi şimdiye kadar gizli kalan Hamza el-Hasan gibi bir yazara da ulaşılarak onun ilk elden kaynakları hakkında bilgi toplanmıştır. Böylece eldeki eski malumatı yeniden değerlendirecek taze bir enformasyon zemini oluşmuş olmaktadır.

2007 tarihli diğer eser ise araştırmacı gazeteci Y. Trofimov'un Mekke Kuşatması adlı kitap çalışmasıdır.⁶ Diğerleri gibi bu yazar da bizzat Suudi Arabistan'da kalmak suretiyle, bu ülkede ve Mısır'da bazen aracılar vasıtasıyla bazen ise doğrudan tanıklara ulaşarak Cuheymân ve eylemi üzerine söyleşiler yapmış, bunlara ilaveten ABD dışişleri ve istihbarat raporlarını da değerlendirme imkanı elde etmişti.⁷ Daha çok işgal olayının askeri ve politik yönleri üzerinde yoğunlaşılması

→

nokta aydınlanmış olmaktadır. Bu yazarsız kitaplara ilaveten, aynı teşkilat tarafından basılan *Zilzâlu Cuheymân fî Mekke* adlı eser (London, 1987), bu defa Fehd el-Kahtânî müstear ismiyle çıkmıştır. Hegghammer ve Lacroix'e göre kitabın asıl yazarı, Suudi Şiası'nın önemli yazar ve hareket adamlarından Hamza el-Hasan'dan başkası değildir ve kitaptaki bilgiler daha çok Cuheymân'ın eski cemaati olan Cemâ'atü'l-Muhtesibe'in iki eski üyesiyle yapılan söyleşilere dayanmaktadır (bkz. "Rejectionist Islamism", s.119, 4 ve 7. dipnotlar). Demek ki Munazzama, Cuheymân'ı yakından tanıyan bu sefeli şahsiyetlerle temasa geçtikten sonra, 1981 tarihli kitaplarında aceleyle derlemiş olduğu bilgileri gün-cellemiştir.

⁴ Tarafımızdan hazırlanan şu eserlere bkz. Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cuheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul: Rağbet Yay., 2004, özellikle s.193-245; a.mlf., *Kabe'nin İşgali*, İstanbul: Karakutu Yay., 2005, özellikle s.91-162. Aynı yayınevi 2007 yılında *Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgal Tarihi* adıyla bu kitabın ikinci baskısını yapmıştır.

⁵ Thomas Hegghammer and Stephane Lacroix, "Rejectionist Islamism in Saudi Arabia: The Story of Juhayman al-'Utaybi Revisited", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 39 (2007), s.103-122.

⁶ Yaroslav Trofimov, *The Siege of Mecca, The 1979 Uprising at Islam's Holiest Shrine*, New York: Anchor Books, 2007.

⁷ Trofimov'un, kitabın basımından iki yıl önce *The Wall Street Journal* adına Roma'da bulunuyorken konu hakkındaki çalışmalarını öğrenerek telefon aracılığıyla Çanakkale'de bana ulaşması, kitapları-

→

ve konuların popüler üslupla işlenmesi gibi özellikleriyle Trofimov'un kitabının bizim çalışmamız açısından diğer esere göre ikincil derecede kaldığını burada belirtmemiz gerekir. Cuheymân'ın fikri alt yapısı, bu yapıyı sabitleştiren bağlantıları ve beslendiği kaynaklar açısından Hegghammer ve Lacroix'in araştırması kuşkusuz daha faydalı malumatı içermektedir. İki eserin bir diğerinden bahsetmemesi, yazarların birbirlerinden ve sürdürdükleri araştırmalardan haberdar olmadıklarına işaret edebileceği gibi, görmezden gelme türünden bir saikin de bunda etkili olduğu düşünülebilir.

"Kutsal Mescit İçin Savaş: 1979 Mekke İsyanı" başlığıyla 2008'de makalesi yayımlanan P. Menoret ise bahsettiğimiz her iki çalışmayı referanslarında kullanmış, ayrıca şimdi sözünü edeceğimiz Huzeymî'nin yazılarına ilaveten bizzat kendisiyle de röportaj yaparak kaynak tabanını genişletmiştir.⁸ Huzeymî'den yaptığı bazı alıntılar ve ondan naklen verdiği bazı malumatın 2007 tarihli eserlerde bulunmaması, Menoret'in makalesinin de dikkate alınmasını gerektirmektedir. Huzeymî'yi dinleyen diğer bir yazar Zâyidî'dir. *Eş-Şarku'l-Evsat*'ta peşpeşe çıkan iki yazısında,⁹ Huzeymî'den sağladığı bilgilere güvenerek, Rifat Seyyid Ahmed'in yirmi yıl önce vermiş olduğu malumattaki bazı hataları ortaya çıkarmıştır.

İsmi geçen akademisyen ve yazarların Harem işgali hadisesiyle ilgili olarak görüşme yaptıkları tanıklar arasında şüphesiz en önemlisi Nâsir el-Huzeymî'ydî.¹⁰ 1976-1978 yılları arasında Cuheymân'a yakın ve cemaati içerisinde etkin olan Huzeymî, cemaat üyelerine yönelik operasyonlar başlayınca Cuheymân'ın çöle hicretinde ona yoldaşlık etmişti. Harem işgaline kadar gizlilik içinde geçen bir buçuk-iki yıl zarfında Cuheymân risalelerini yazmış, bastırmış ve dağıtımını yaptırmıştı. Huzeymî dağıtım işini yürütenler arasındaydı. Ancak Kahtânî'nin mehdiliği meselesini Cuheymân gündeminin başına alınca birçok arkadaşı gibi bu konuda ikna olmadı ve 1978'de cemaatten ayrıldı. Dolayısıyla Harem'in işgaline katılmadı. Fakat işgalden sonra Cuheymân'ın eski ve yeni tüm bağlantıları üzerine giden emniyet güçleri Huzeymî'yi de buldular ve yargıladılar. Sekiz yılını cezaevinde geçiren Huzeymî, bizzat işgale katılmış olan hücre arkadaşlarından, cemaatten ayrı kaldığı son bir yılın öyküsünü ve işgal eyleminin nasıl geliştiğini dinleme fırsatı buldu. Birçok İslamcı gibi Huzeymî de 11 Eylül olaylarından ve Suudi Arabistan'daki kanlı el-Kaide saldırılarından sonra fikri dönüşüm geçirdi. Liberal bir çizgiye kendisini yerleştiren Huzeymî, Cuheymân'ın cemaatıyla olan bağlantılarına değindiği bir

→

mın başvuru kaynakları hakkında sorular sorması ve özellikle baskın hadisesine şahit olmuş Türkiyeli bir tanığa ulaşip ulaşmadığımı merakla öğrenmek istemesi, araştırmacı hassasiyeti ve dürüstlüğü açısından takdir edilmesi gerektiğini düşündüğüm bir davranıştı.

⁸ Bkz. Pascal Menoret, "Fighting for the Holy Mosque: The 1979 Mecca Insurgency", [C. Christine Far, Sumit Ganguly (eds.), *Treading on Hallowed Ground: Counterinsurgency Operations in Sacred Spaces*, Oxford, 2008] içinde, s.117-139.

⁹ Meşârî ez-Zâyidî, "Rub'u Karn 'alâ Hareketi Cuheymân: mâzâ bekâ ve mâzâ fenâ", I ve II. Bölümler, *eş-Şarku'l-Evsat*: 24 ve 25 Şubat 2004. Bu makalelere gazetenin (www.aawsat.com) web arşivinden erişilmektedir.

¹⁰ Bu isim, Batı dillerinde Nasir al-Huzaymi ya da Nasser Hozeimi şeklinde yazılmaktadır.

dizi yazı hazırladı.¹¹ Şimdi *er-Riyâd* gazetesinde çalışan Huzeymî, Vehhâbî/Selefi anlayışı eleştiren makale ve konuşmalarıyla tanınmaktadır.

Hegghammer, Lacroix ve Trofimov'un görüştüğü şahitler arasında, Cuheymân ve hareketine zamanında dahil olmuş ya da en azından onları yakından tanıyan, hatta bazıları Harem işgaline bizzat katılmış kişiler de yer almaktadır. Yazarlar, isteklerine binaen bu eski hareket adamlarının isimlerini saklı tutmaktadırlar. Hegghammer ve Lacroix ayrıca Cuheymân'ın takipçilerinden ve Harem işgalinde bulunmuş, Medine'de yerleşik kademli bir din adamının vermiş olduğu yazılı ifadeye de ulaşmış ve bunu kaynak olarak kullanmıştır.¹²

Henüz istenen düzeyde olmasa da Suudi Arabistan'da son yıllarda ortaya çıkan özgür ifade atmosferinin, İslamcı geçmişleri olan Huzeymî ve Zâyidî gibi gazeteci ve yazarlara kendilerini kamuoyuna sunma adına önemli fırsat kapıları açtığını görmekteyiz. Yeni liberal duruşları onları özellikle Batılı araştırmacı ve gözlemcilerin ilgi odağı haline getirmektedir.¹³ Bu arada Suudi Arabistan'ın, 11 Eylül sonrasında ABD ve Avrupa nezdinde dinî katılık ve şiddetin kaynağı olma ithamından kendisini kurtarma çabasında Huzeymî gibi geçmişini eleştirebilen şahsiyetlerin sağladıkları katkıları da önemsemek gerekir. Bu avantaja ilaveten, Suudilerin terör ve dinî aşırılıkla mücadelesinde aynı isimlere, bilhassa dinî coşkusu yüksek gençlere tecrübe odağı ve nasihat mercii olmaları için de bir rol biçildiğini farketmek mümkündür. Bunun yanısıra Cuheymân ve eylemi hakkında konuşmak ve yazmak 11 Eylül 2001 olaylarından sonra hayli popüler bir uğraş olmuştur. Cuheymân'la Bin Ladin arasında kurulan dinî, ideolojik, hatta örgütsel bağlantılar ve bunlara bazen eşlik eden komplo teorileriyle birlikte birçok makale ve kitap daha fazla kendinden söz ettirmekte, daha fazla okunmaktadır. Rifat Seyyid Ahmed'in *Resâilü Cuheymân*'ının on altı yıl (2004) ve Mat'ini'nin *Cerîmetü'l-Asr*'inin yirmi üç yıl (2003) sonra tekrar basılması söz konusu popüler ilginin başka bir kanıtıdır. Bütün bu hususlar, Cuheymân ve Harem işgali üzerindeki karanlığın geçte olsa dağılmasını sağlayan unsurlar olmuşlardır.

CUHEYMÂN'IN İHVÂN'ININ ÇIKTIĞI BÜNYE: SELEFÎ MUHTESİB CEMAATİ (EL-CEMÂ'A ES-SELEFİYYE EL-MUHTESİBE)

1961'de Medine İslam Üniversitesi'nin ve ertesi yıl 1962'de kısaca Râbîta olarak bilinen İslam Alemi Cemiyeti'nin kuruluşu, Suudi Arabistan'ın İslamcılık tarihinin oldukça önemli bir safhasıdır. O sırada Cemal Abdünnâsır'ın idaresindeki Mısır'ın el-Ezher'ine alternatif olabilecek bir yüksek din eğitimi kurumu olarak düşünülen Medine İslam Üniversitesi'nin akademik kadrosunda, Arap Baas rejimlerinin takibatından kurtulmak için Suudi Arabistan'a sığınmış olan İslamcı kimlikli

¹¹ Bkz. "Nakdü'l-Fikhi'l-Âmmî", *er-Riyâd*: 10 Haziran 2003; "eş-Şebâb mine't-Temerrüd ilâ't-Tâ'ati'l-'Amyâ", *er-Riyâd*: 18 Haziran 2003; "el-Hâribün ilâ't-Tetarruf", *er-Riyâd*: 09 Mayıs 2004; "el-Ahlâm mine's-Surûr ilâ'l-Çurûr", *er-Riyâd*: 06 Eylül 2004. Bu makalelere gazetenin (www.alriyadh.com) web arşivinden erişilmektedir.

¹² Bu eserlerin kaynakları hakkında bkz. Hegghammer and Lacroix, s.103-4; Trofimov, s.252-260, 265-6.

¹³ Suudi Arabistan'ın birçoğu Selefi ya da İslamcı geçmişe sahip yeni liberalleri hakkında bkz. Stephane Lacroix, "Between Islamists and Liberals: Saudi Arabia's New Islamo-Liberal Reformists", *Middle East Journal*, 58 (2004), s.345-365. Yazar aynı konuyu özetle "Post-Wahhabism in Saudi Arabia?" [*ISIM Review*, 15 (2005), s.17] başlıklı yazısında da işlemektedir.

öğretim elemanlarının bulunması, altı çizilmesi gereken önemli bir gelişmedir. Suudi Arabistan'ın eski başmüftüsü meşhur Selefi âlim Abdülaziz Bin Bâz'ın (ö.1999) bu üniversitede uzun süre rektörlük yapması, bu kurum vasıtasıyla, Selefilikle İslamcılığın sentezine dayalı yeni bir dini düşünce ve atmosferin oluşmasının zeminini hazırlamıştır. Öte yandan Râbitâ'nın yönetim kurulunda göreve getirilen Said Ramazan'ın Mısır İhvânü'l-Müslimîn'iyle olan ilişkisi, yine Ebû'l-A'lâ Mevdûdî'nin Pakistan Cemaat-i İslâmî'sinin kurucusu ve lideri olması, Hindistanlı âlim ve davet adamı Ebû'l-Hasan Nedvî'nin de diğer bir isim olarak bu kurulda yer alması, Râbitâ'nın çağdaş İslamcılıkla bağlantısını sağlayarak Selefi hüviyetine farklı bir ideolojik renk katmıştır.¹⁴ Râbitâ'nın sağladığı maddi imkanlarla halkı müslüman değişik ülkelerden gelen öğrenciler, Suudi arkadaşlarıyla birlikte söz konusu yeni fikir ve hareket ortamının faal aktörleri olacaklardır.

Örgütlü davet veya başka bir deyişle iyiliği emredip kötülükten sakındırma (*emr bi'l-ma'rûf ve nehy 'ani'l-münker*) vazifesinin teşkilatlı biçimde yürütülmesi faaliyeti, İslamcı yapılanmaların üzerinde odaklandıkları konuların en başında gelmektedir. İhvânü'l-Müslimîn'in kurucusu Hasan el-Bennâ'nın (ö.1949) en bariz özelliği olan davetçiliği,¹⁵ bu teşkilatın izinde giden ya da onun örnekliğinde hareket eden İslamcı teşkilatlar için her zaman öncelikli bir faaliyet alanı olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Hint alt kıtasının en büyük dinî örgütlerinden Cemaat-i Tebliğ'in hasbî davet faaliyetine de -İslamcı bir yönü bulunmamasına rağmen- çoğu İslamcının, tecrübe dolu samimi bir uğraş olarak sempatiyle baktığında kuşku bulunmamaktadır. Aynı şekilde Selefi gelenekte emretme ve yasaklama özel bir öneme sahiptir. İbn Teymiyye (ö.728/1328) *el-Hisbe* adlı risalesinde, "dinin ve bütün kamu görevlerinin özünün, emretme ve yasaklama olduğunu" belirtmektedir. Zira Allah'ın peygamberini gönderme gayesi, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamaktır. Nebevî niteliği olan bu görev Hz. Peygamber'den sonra her müslümana vacip olmuştur. İbn Teymiyye, aslında farz-ı kifâye olan bu görevin, başkası yerine getirmediğinde güç yetiren her müslümana farz-ı ayn olduğunu söylemektedir.¹⁶ Daha sonra Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1206/1792), bir müslümanın öğrenmesini farz olarak gördüğü dört meselenin üçüncüsünü doğru bilgi ve salih amele insanları davet etmek, dördüncüsünü ise bu davet sırasında karşılaşılabilecek eza ve cefaya sabretmek olduğunu bildirmiştir.¹⁷ Hem Selefilikte hem de İslamcı pratikte önemle üzerinde durulan söz konusu görevin icrası için Medine İslam Üniversitesi çevresinden Selefi ya da İslamcı eğilimli bazı hocaların teşviki ve bazı öğrencilerin inisiyatifiyle, Menoret'in verdiği tarihte 1965 yılında bir teşkilatlanma-

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.146, 188-9.

¹⁵ Bkz. Hasan el-Bennâ, *Davamn Esasları*, çev. Abdürrahim Mert, İstanbul, 1987, s.21-3, 135-151.

¹⁶ Takiyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *Hisbe*, çev. C. Güzel, İst.: Tevhid Yay., 1996, s.8-9. İbn Teymiyye'nin ihtisab görevini ve hisbe teşkilatını konu ettiği bu eseri, onun *Mecmû'u'l-Fetâvâ*'sı içinde (nşr. Abdurrahman b. Muhammed, Riyad, 1381-1386) XXVIII. cilt, 60-178. sayfalar arasında yer almaktadır. Müstakil olarak da *el-Hisbe fi'l-İslâm* adıyla basılmıştır (nşr. Seyyid b. Muhammed, Riyad, 1403/1983). Kitabın diğer bir Türkçe çevirisi *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe* başlığıyla Vecdi Akyüz tarafından yapılmıştır (İst.: İnsan Yay., 1989).

¹⁷ Muhammed b. Abdülvehhâb, *el-Usûlü's-Selâse ve Edilletühâ*, Medine, 1410, s.5.

ya gidilir. Altı kurucudan beşinin Tebliğ Cemaati, birinin de İhvânü'l-Müslimîn bağlantılı kişiler olduğu belirtilmektedir.¹⁸

Elimizdeki eski malumatta adı ed-Da'vetü'l-Muhtesibe olarak geçen¹⁹ bu gönüllü cemaatin tam adının el-Cemâ'a es-Selefiyye el-Muhtesibe olduğu bildirilmektedir. "El-Muhtesib", sevabını umarak bir işi yapmak, çirkin bir iş yapmanı kınamak, onu hesaba çekmek manalarına gelen "ihtisab" vazifesini yüklenip yürütenler için kullanılan bir kelimedir. Muhtesibin görevlerinin başında dinen iyi, güzel sayılan işleri insanlara tavsiye etmek ve kötü, çirkin sayılan işlerden onları vazgeçirmek gelmektedir. Arzulanan netice elde edilemez ise ayıplamak ve tehdit etmek suretiyle muhtesib, muhataplarını istikamete sokmaya çalışır. Bunların yanısıra, kötülüğe vesile olan durumun ortadan kaldırılması için gereği neyse yapar. Münker işlere alet olan eşyanın tahrip edilmesi de görevleri arasındadır.²⁰ Hatta resmi bir kimlikle görev yapıyorsa hapis, darp gibi tazir cezalarını da bizzat uygulayabilir.²¹

Selefi Muhtesib Cemaati'nin nüvesi sayılacak ilk grubun belki de ihtisab işinin resmi makamlar tarafından layıkıyla yürütülmediğini düşünen bazı üyeleri, vaaz ve davet faaliyetlerinin yanısıra, haram olduğunu düşündükleri resim ve fotoğrafları cadde ve sokaklardan söküp kaldırmak, mağazaların camlarını kırıp vitrinlerdeki mankenleri tahrip etmek gibi eylemleri gerçekleştirdiler. 1965 yılındaki böyle bir olayda Medineli esnaf, kendilerini muhtesib yerine koyan bu gençlere direniş göstermiş, arbede sırasında çıkan yangın epey zarara yol açmıştı. Polis eylemcileri tutuklamış, Suudi vatandaşı olmayanları sınır dışı etmişti.²² Bu nahoş olayın üzerinden fazla zaman geçmeden cemaat liderliği teşkilatlarını yasal bir statüye kavuşturup geliştirmek için adım attı. İlk önce el-Cemâ'a es-Selefiyye olarak verilen teşkilat ismine, daha sonra Şeyh Bin Bâz'ın teklifiyle el-Muhtesibe sıfatı eklendi.

Bin Bâz, Muhtesib Cemaati'nin manevi lideri sayılıyordu. Kendisine vekil olarak Ebûbekr Câbir el-Cezâirî'yi seçti. O da kendisi gibi Selefi düşünceye sahip

¹⁸ Menoret, s.119. Turayfî'ye göre ise kurucuların sayısı beş kişiydi, bkz. Âdil b. Zeyd et-Turayfî, "25 'Âmen 'alâ Hâdiseti'l-Harem, II", *er-Riyâd*: 13 Mart 2004.

¹⁹ Bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.198 (Munazzamatü's-Sevratü'l-İslâmiyye'nin *Dimâun fî'l-Ka'be* adlı kitabı, s.50-1'den naklen).

²⁰ Bu vazifenin meşruluğuna delil olarak genellikle şu hadis zikredilir: "Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, Cibril'in kendisine gelerek şunları söylediğini nakletti: 'Dün gece sana geldim. Eve girmeme engel olan içerideki bir adam heykeli, üzerinde resimler bulunan bir perde ve bir köpekti. Evdeki heykelin kafasının koparılıp ağaç gibi olmasını, perdenin kesilip yere serilen iki yastık yapılımasını ve köpeğin çıkarılmasını emret'. Resûlullah (a.s.) bu dediklerini aynen yaptı". Bu hadis ve kaynakları hakkında bkz. İbn Teymiye, *Hisbe*, s.64.

²¹ İhtisab ve muhtesibin görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, s.133-5.

²² Menoret, s.119; Hegghammer and Lacroix, s.106-7. Sözü geçen hadise, 320/930'lu yılların başında Bağdat'ta vuku bulan ve tarihe Hanbelî Fitnesi olarak geçen olayları bize hatırlatmaktadır. Çok daha büyük çapta bu olaylar, Hanbelî âlim ve lider İmam Berbehâri'nin (ö.329/941) başında olduğu grubun ihtisab vazifesini icra adına evlere, dükkânlara baskınlar düzenleyip adam dövme, yağmalama, eşya tahrip etme gibi eylemlerde bulunmalarıyla meydana gelmişti. Söz konusu dinî aşırılık ve bunun sebep olduğu anarşik ortamın sona erdirilmesi için Halife Razî Billâh bir manifesto yayınlayarak Hanbellîliği İslam dışı ilan etmek durumunda kalmıştı. Geniş bilgi için bkz. Muhyettin İğde, İmam Berbehâri ve Ekolü, basılmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2008, s.65-72.

bir âlimdi. Hem üniversitede hocalık hem de Mescid-i Nebevî'de vaizlik yapan Cezâirî'nin Cemaat-i Tebliğ'le irtibatlı birisi olduğu bildirilmektedir.²³ Cemaat kendisine, karar alma ve yürütme yetkisine sahip resmi bir idareci seçmemiş; bunun yerine beş veya altı kişilik bir şura meclisinin kararına göre hareket etmeyi tercih etmişti. Hegghammer ve Lacroix bu faaliyetlerin resmi kurumlara bağlı çalışan âlimlerce desteklendiğinden bahisle; bu desteğin arkasında, Suud otoritelerinin öğrenciler arasında gücü gittikçe artan Cemaat-i Tebliğ ve İhvânü'l-Müslimîn gibi yabancı orijinli cemaatleri devreden çıkarma gayesinin yattığını bildirmektedir.²⁴ 1960 ve 1970'lerde çeşitli Selefi kesimlerin bu cemaatlere yönelik öykümleri ve karşılıklı etkileşimler sonraki yıllarda büyük ölçüde kesilecek; özellikle resmi ulema denilen çevre 1990'lı yıllardan itibaren bu organizasyonlarla kendisi arasına kalın bir çizgi çekecektir.²⁵ İhvânü'l-Müslimîn'in radikal siyasi kimliği ile Cemaat-i Tebliğ'in tasavvufi karakterini bu ayrışmanın ana sebepleri olarak görmek gerekir.

İhvân Evleri (Buyûtü'l-İhvân) denen Medine'deki konutlar Selefî Muhtesib Cemaati'nin buluşma ve görüşme yerleriydi. Bunlar ayrıca cemaatin idare merkezleri olarak da işlev görürdü. Düzenli verilen derslerden başka Şeyh Amûdî, Şeyh Aşmavî gibi yurtdışından gelen meşhur âlimlerin bu mekanlarda verdikleri periyodik konferanslar ilgiyle karşılanırdı. Cemaat Mısır'ın köklü Selefi organizasyonlarından Cem'iyetü Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye ile işbirliği kararı olarak bu cemiyetin yayın organı olan *Tevhid* dergisinin Suudi Arabistan'daki abone ve dağıtım işlerini üstlenmişti. Hint ülkesinin Ehl-i Hadîs adlı büyük Selefi cemaati de diğer bir kardeş teşkilattı. Mekke'de sâkin Selefi şeyh Bedî'uddîn es-Sindî (ö.1995), Muhtesib Cemaati'nin bir başvuru mercii olmasının yanında, Pakistan Ehl-i Hadîs'yle cemaatin irtibatını sağlardı.²⁶

1970'lerin ortalarına doğru Selefi Muhtesib Cemaati'nin etki alanının bir hayli genişlediğinden bahsedilmektedir. Mekke, Cidde, Taif, Ebha, Hail, Riyad, Bureyde ve Demmam gibi önemli merkezlerde şubeler açan teşkilat, çeşitli icra birimleriyle faaliyet gösteriyordu. Bunlardan birisi, bir dönem Cuheymân'ın riyasetini üstlendiği tebliğ ve davet kıtalarının organizasyonunu yapan birimdi. Tebliğcilerin gidiş gelişleri, barınmaları ve diğer ihtiyaçları bu birimin sorumluluğundaydı. Vaaz ve nasihat için bir köyden diğer köye koşturan ekiplere *el-musâfirûn el-cevvâlûn* (sürekli dolaşan yolcular) denirdi.²⁷ Hac mevsimlerinde Mekke ve Medine'de kurdukları davet çadırlarında ise çok daha geniş bir kesime seslerini duyurma

²³ Şeyh Cezâirî'nin *el-Kavlü'l-Beliğ fî Cemâ'ati't-Tebliğ* adlı eseri, Suudi Selefiyyesinde pek rastlanmayacak bir şekilde Cemaat-i Tebliğ'i müdafaa eden bir eserdir. Şeyh Hamûd et-Tüveycîrî (ö.1992) bu esere *el-Kavlü'l-Beliğ fî Tahzîr min Cemâ'ati't-Tebliğ* (Riyad, 1414) adıyla bir reddiye yazmıştır.

²⁴ Hegghammer and Lacroix, s.106-7; et-Turayfî, "25 'Âmen 'alâ Hâdiseti'l-Harem, I", *er-Riyâd*: 10 Mart 2004.

²⁵ Çağdaş Selefiyenin en büyük imamlarından sayılan Bin Bâz, Elbânî ve Muhammed b. İbrahim Âl eş-Şeyh'in Tebliğ Cemaati'ni kinadıkları ve onların peşinden gidilmemesi ikazında buldukları fetvaları için bkz. Rabee b. Haadee al-Madkhalee, *The Sayings of the Scholars on Jamaa'at ut-Tableegh*, www.salafipublications.org, no: GRV020003, s.1-4.

²⁶ Munazzama, *Dimâun fî'l-Ka'be*, s.56; Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.198; Hegghammer and Lacroix, s.108.

²⁷ Hegghammer and Lacroix, s.107.

imkanı buluyorlardı.²⁸ Huzeymî'nin verdiği malumat, cemaatin sosyo-ekonomik çehresini de açığa çıkarmaktadır. Mensupların çoğunluğunu bekar erkekler teşkil ediyordu. Evli olanlar da vardı ancak kadınların cemaatte doğrudan yerleri bulunmamaktaydı. Yaş skalası ise 16'lı, 17'li yaşlardan 40'lı yaşlara kadar uzanıyordu ama ekseriyet 20'li yaşlardaki gençlerden oluşuyordu. Bedevi kökenli olup yeni şehirleşmiş kişiler ve oturum izni almış çoğu Yemenli yabancı uyruklu işçi ve öğrenciler, cemaate en fazla teveccüh eden sosyal kesimlerdi. Mensupların neredeyse genelinin gelirleri düşük seviyelerdeydi.²⁹

Selefi Muhtesib Cemaati'nin yakın temas halinde olduğu âlimler Bin Bâz, Cezâirî ve Cem'iyetü Ensârî's-Sünne'nin Mısırlı şeyhlerinden ibaret değildi. Cemaati yakından bilen kişiler Nâsîrüddîn el-Elbânî'nin (ö.1999) etkisinden önemle bahsetmektedirler.³⁰ 20. yüzyılın en büyük hadis âlimlerinden sayılan Arnavut asıllı şeyh Elbânî'nin meşhur *Sıfatu Salâti'n-Nebî'si*, cemaatin namaz kılış şeklini belirleyen bir rehber kitap hüviyetindeydi. Her ne kadar Elbânî çağdaş Selefiyye'nin en büyük imamlarından birisi olsa da, onun hadis tercih ve yorumlarına dayanan akidevî ve fikhî konulardaki çeşitli görüşleri, akranı olan ve yine onun kadar muteber sayılan bazı Selefi âlimlerin tenkitlerine maruz kalmıştı.³¹ Bu yüzden Muhtesib Cemaati'nin bazı pratikleri Medine'nin ilmî çevresinde kabul görmüyor, aykırı bulunuyordu. Mesela orucun, güneşin batmasıyla değil de gün ışığının kaybolmasıyla açılacağını düşündüklerinden, pencereleri kapalı bir odada oruçlarını açmayı bekliyorlardı. Ayakta sandalet olduğu halde namaza durulabileceğini kabul etmeleri, cemaatle namaza gittiklerinde Mescid-i Nebvî'de lüzumsuz sürtüşmelere yol açıyordu. Belki de bu farklılıklarını rahatsız edilmeden uygulamak gayesiyle cemaat Beytül-lâhvân'ın içinde bir mescit tesis etti. Bidat saydıkları için mescitlerine mihrap yapmadılar. Söz konusu tutum ve davranışlar cemaatin marjinalleşmeye doğru yürüyüşünün belki ilk adımlarıydı.

Bu farklılaşmada Yemen asıllı ünlü Selefi âlim Mukbil el-Vâdî'î'nin (ö.2001) de sorumluluğu olduğu düşünülmekteydi. Cemaat üzerinde ağırlığı olduğu bilindiğinden, cemaat mensuplarının aykırı hareketlerinden sorumlu tutulmuş ve Medine'nin önemli âlimlerinden Şeyh 'Atiyye Muhammed Sâlim (ö.1999) ve Şeyh Ömer Muhammed Fellâte (ö.1999) tarafından çağrılarak problemleri görülen on iki mesele hakkında sorguya çekilmişti.³² Elbânî ve Mukbil gibi âlimler, Vehhabî geleceğin genel kabul görmüş fikir, amel ve fetvalarına uyma hususunda Bin Bâz ve

²⁸ Et-Turayfî, "25 'Âmen, II"; Hegghammer and Lacroix, s.120 (dipnot: 29).

²⁹ Hegghammer and Lacroix, s.107-8, 120 (dipnot: 22, 24, 26, 27); Menoret, s.119.

³⁰ Bkz. ez-Zâyidî, "Rub'u Karn, II", *eş-Şarku'l-Evsat*: 25 Şubat 2004; Hegghammer and Lacroix, s.108; Menoret, s.120.

³¹ Mesela Şeyh Elbânî'nin *Sıfatu Salâti'n-Nebî* adlı kitabına Hamûd et-Tüveycîrî, *et-Tenbîhât 'alâ Risâleti'l-Elbânî fî's-Salât* adlı bir reddiye yazmıştır. Yine onun *Kıyâmu Ramazân* adlı eserine Şeyh İsmail b. Muhammed el-Ensârî, *Tashîhu Salâti't-Terâvih 'İşrine Rek'a ve'r-Red 'alâ el-Elbânî fî Tad'îfih* adlı risalesiyle karşılık vererek terâvih namazının sekiz değil yirmi rekat olduğunu savunmuştur. Şeyh 'Atiyye Sâlim'in *Ekser min Elf 'Âm fî Mescidi'n-Nebî* adlı aynı konuda yazılmış kitabı da Elbânî'ye reddiye mahiyetindedir.

³² Şeyh Mukbil'in *el-Mahrec mine'l-Fitne* adlı eserinden naklen bkz. Hegghammer and Lacroix, s.108. Huzeymî de, Medine'de Şeyh Mukbil'den ders aldıklarını bildirmektedir, bkz. "el-Hâribûn ilâ't-Tetarraf". Şeyh Mukbil el-Vâdî'î ve bağlantıları hakkında daha geniş bilgi için bkz. François Burgat, *Islamism in the Shadow of al-Qaeda*, İng. çev. P. Hutchinson, Austin, 2008, s.22-7.

İbnü'l-Useymîn³³ gibi Suudi asıllı âlimler kadar özenli değildiler. Tamamen hadis merkezli düşünüyorlardı. Hanbelî ya da Vehhabî âlimlerin daha önceki yorumları, onların nazarında hadisler karşısında önemini kaybediyordu.

Adı geçen âlimlere olan bu yakınlığın Muhtesib Cemaati üyelerinde dini meselelerin yorumlanması konusunda bir özgüven yarattığı değerlendirilmesi yapılmaktadır.³⁴ Bilhassa 1975'ten sonra Cuheymân'ın riyasetinde *hüm ricâl ve nahnü ricâl* (onlar neyse biz de o'yuz) felsefesiyle ulemadan tamamen uzaklaşacak olan grubun,³⁵ hem dini hem de siyasi konularda genel kabulleri eleştirme cesaretinde hadis temelli yaklaşımın etkisi yadsınmaz. Menoret'in haklı tespitiyle, bu bakış açısıyla cemaat Suudi müftülerle sıradan müminler arasındaki engelleri kaldırmakla kalmamış; büyük âlimler ile onların öğrencilerinin din adına konuşma tekellerini de bu vesileyle kırmıştı.³⁶ Bu yeni durum, muhatap oldukları kitlenin önünde Kur'an ve hadis orijini olması şartıyla ulemayı referans vermeden çok daha serbest şekilde konuşma hakkını kendilerine veriyordu. Diğer taraftan, Elbânî ve Mukbil'in İslamî duruşları nedeniyle yaşadıkları ülkelerde takibata uğramaları, vatanlarını terk etmek zorunda kalmaları ve belli bir düzeyde de olsa İslamcı kesimlerle süren irtibatları, ilk başlarda Muhtesib Cemaati nazarında onları diğer Selefî ulemadan daha imtiyazlı bir yere yerleştirmiş olabilir.

CUHEYMÂN'IN SELEFÎ MUHTESİB CEMAATI'NDEN KOPUŞU VE YENİ İHVÂN'IN DOĞUŞU

Cuheymân el-Uteybî hakkında elimizde bulunan ve daha çok Munazzama, Rifat Seyyid Ahmed ve Dr. S. Uteybî kaynaklı malumattaki bazı detaylar,³⁷ yeni bilgiler ışığında tashih edilmek durumundadır. 1936 doğumlu olan Cuheymân'ın, Riyad ile Mekke arasında Uteybe kabilesinin yerleşim yerlerinden birisi olan el-Arcâ'da dünyaya geldiği biliniyorken, onun hakiki doğum yerinin burası değil Sâcir olduğu bildirilmektedir. El-Arcâ gibi Sâcir de Uteybe kabilesine ait eski hicrelerden birisiydi. Babası Muhammed b. Seyf bir İhvân mensubuydu. "Din kardeşleri" anlamında İhvân adını taşıyan bu teşkilat, Necd bölgesinin başıbozuk göçebe kabilelerini iskana geçirmeyi amaçlayan bir projenin ürünüydü. Suudilerin üçüncü devleti olan Suudi Arabistan'ın kurucusu Abdülaziz İbn Suud (ö.1953), hicre (din uğruna hicret edilen yer) adı verilen kolonilerde topladığı bedevilere tarım yapmayı öğreterek onları toprağa bağlamıştı. Hayvanlarını satıp göçebeliği bırakarak hicrelere yerleşen İhvân, İbn Suud'un gönderdiği Vehhabî hocalar tarafından dinî eğitimden geçirildiler. "Müminlerin emiri" olarak İbn Suud'a biat eden teşkilat mensupları, onun riyasetinde savaşarak Suudi Arabistan'ı bugünkü sınırlarına ulaştırdılar. Ancak bu fetih hareketini 'harp yurdu' saydıkları Kuveyt, Irak, Ürdün gibi ülkelere

³³ Muhammed b. Sâlih İbnü'l-Useymîn et-Temimî 1926'da Necd'in Uneyze şehrinde doğdu. İmam Muhammed Üniversitesi'ne bağlı Kasım Şeriat Fakültesi'nde akaid okuttu. Büyük Âlimler Heyeti üyeliği ve Uneyze Cami-i Kebir imam-hatipliği vazifelerinde de bulunan İbnü'l-Useymîn 10 Ocak 2001'de vefat etti.

³⁴ Bkz. ez-Zâydî, "Rub'u Karn, II"; et-Turayfî, "25 'Âmen, I".

³⁵ Bkz. el-Huzeymî, "Nakdül-Fikhi'l-Âmmî".

³⁶ Menoret, s.120.

³⁷ Bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.197; a.mlf., *Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgal Tarihi*, s.97-8.

de taşımak isteyince İbn Suud'un engeliyle karşılaştılar. Bu ülkeleri mandasında tutan İngiltere'yle iyi ilişkilerinin bozulmasını istemediği için genişlemeyi durduran İbn Suud'a bazı İhvân reisleri isyan etti. İçlerinde Uteybe reisi Sultan İbn Bicâd'ın da bulunduğu söz konusu muhalif İhvan birliklerine karşı 30 Mart 1929 günü Sebile'de zafer kazanan İbn Suud, müteakip yıl içinde bu teşkilatı tamamen tasfiye etmiştir.³⁸

Şimdiye kadar, Cuheymân'ın dedesi Seyf'in de Uteybeli isyancılar arasında bulunduğu, İbn Bicâd'ın emrinde İbn Suud'a karşı Sebile'de savaştığı ve öldürüldüğü bilinmekteydi.³⁹ Ancak Huzeymî, Sebile savaşına iştirak eden kişinin dede Seyf değil, baba Muhammed b. Seyf olduğunu bildirmektedir. Cuheymân'ın babası savaştan sağ çıkmış ve 1972 yılına kadar yaşamıştır.⁴⁰ Babasının İhvân ve Sebile ile alakalı iyi veya kötü hatıralarının oğlu Cuheymân üzerinde büyük tesir bıraktığı kesin gibidir. Risalelerinde, İhvân'a ettiği ihanetten dolayı İbn Suud'u ağır bir dille suçlayan Cuheymân, riyasetini üstlendiği cemaate de İhvân adını verecektir.⁴¹

Cuheymân hakkında tashih edilmesi gereken diğer yanlış bilgi, onun Medine İslam Üniversitesi'nin kayıtlı öğrencisi olduğu bilgisidir. Oysa o ilkokulu bitirememişti. Erken bir yaşta Suudi Milli Muhafızları'na katılarak bu askeri birliğe on sekiz yıl hizmet etmişti. Muhtemelen, dinen gayri meşru addettiği Suudi devletinin bir kurumunda çalışmak istememesi nedeniyle Kasım'deki görevinden ayrılmış ve Medine'ye gelerek Dârü'l-Hadîs medresesine kaydolmuş, bir süre buradaki dersleri takip etmeye çalışmıştı.⁴² Bu süreçte Muhtesib Cemaati'yle birlikte olmuş, üst şura heyetinde kendine yer bulamasa da, cemaatin gönüllü tebliğcilerinin gidiş gelişleri, barınmaları ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan davet kıtalarının organizasyonunu üstlenmişti. Cemaatin 1976 yılı hac mevsiminde Mina'da kurduğu tebliğ ve davet çadırında, programlı konferanslar vermek için çağrılan Şeyh Elbânî'yle olan Cuheymân'ın yakın teması ve diyalogları bazı cemaat mensuplarının dikkatinden kaçmamıştı.⁴³

Ne Elbânî ile Mukbil'in ne de Bin Bâz'ın, Selefî Muhtesib Cemaati'nin Cuheymân el-Uteybî eliyle aşırılığa yöneleceğini öngördüklerini sanmıyoruz. Katı tutumları, polemikçi üslupları, genel kabullere ve pratiklere ters şekilde ibadetlerini edâları, cemaat hakkında yükselen başlıca şikayet konularıydı ve bu şikayetler öteden beri adı geçen âlimlerin başını ağrıtmaktaydı. Bazı cemaat üyelerinin 1965 yılında cadde ve vitrinlerdeki resim ve mankenleri tahrip etmeleriyle gelişen olayla-

³⁸ İhvân'ın kuruluşu ve hicreler hakkında geniş bilgi için bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.48-62. Sebile savaşı ve sonuçları hakkında bkz. a.g.e., s.126-131.

³⁹ Bkz. Büyükkara, a.g.e., s.197.

⁴⁰ Ez-Zâydî, "Rub'u Karn, I", *eş-Şarku'l-Evsat*: 24 Şubat 2004; Hegghammer and Lacroix, s.109; Trofimov, s.18, 267.

⁴¹ Bkz. Cuheymân el-Uteybî, *Resâilü Cuheymân el-Uteybî*, haz. ve thk. Rifat S. Ahmed, Kahire, 1988, s.89-91, 96, 171, 176.

⁴² Dârü'l-Hadis'in İslam Üniversitesi'yle bağlantılı bir alt eğitim kurumu olması, bu yanlış malumatın muhtemel sebebidir. Diplomasızlığı nedeniyle Cuheymân'ın üniversiteye kayıt olması mümkün değildi. Huzeymî kaynaklı bu bilgi için bkz. ez-Zâydî, "Rub'u Karn, I"; Hegghammer and Lacroix, s.109.

⁴³ Huzeymî kaynaklı bu malumat için bkz. et-Turayfî, "25 'Âmen, I"; Hegghammer and Lacroix, s.120 (dipnot: 29).

rın benzerleri 1975 sonrasında da birkaç defa tekrarlandı. Üzerinde Kral Halid'in fotoğrafı bulunan afişler de yırtılanlar arasındaydı. Hatta cemaatin bazı genç mensupları, otoyollara çıkıp üzerlerinde deve resimleri bulunan trafik levhalarını ellerindeki spreylemlerle karalamayı sevaplı bir iş addetmişlerdi.⁴⁴ İçlerinde cami ve mescitlerde gönüllü denetçilik yapanlar da vardı. Huzeymî'nin naklettiğine göre, Mescid-i Haram'da Yahudilik-Hıristiyanlık üzerine verdiği bir derste elindeki Kitâb-ı Mukaddes'in kritiğini yapan İranlı bir molla bazı cemaat üyelerinin hedefi olmuştu. Muharref bir kitabın Mescid'de okunmasını şikâyet konusu yapan cemaat mensupları Harem yönetimine yaptıkları baskılarla mollanın derslerinin iptal edilmesini sağladılar. Diğer olayda ise bu kez şikâyet edilenler kendileri oldu. Mescid-i Haram'da İbn Hazm'ın dört mezhebi tenkit ettiği kitabını okutan hocaları, hemen yanlarında Hanefî eserleri tedris eden talebe grubuna sık sık küfürlü sözlerle tacizde bulunuyordu. Hanefî talebelere gelen şikâyet üzerine Muhtesib Cemaati'nin hocasını yanına çağırarak Harem imamı İbn Sübeyl, benzer bir olayın bir daha teker-rür etmemesi için ona lazım olan uyarıları yaptı.⁴⁵

Cemaat mensuplarının söz konusu tutum ve eylemlerine dozu gittikçe artan devlet ve kraliyet karşıtıları da eklenince ulemanın doğrudan devreye girmesi bir mecburiyet halini aldı. Şeyh Cezâirî başkanlığındaki Medineli ulema heyeti, cemaat merkezi olarak kullanılan Beytü'l-İhvân'a bir ziyaret tertip etti. Beytü'l-İhvân, cemaatin belki de farkında olmadan toplumdaki kendisini soyutlayıp sığındığı ve huzur bulduğu bir mekana dönüşmüştü. Namazlar burada kılınıyor, başka camilere gidilmiyordu. Riyaller üzerindeki Suud krallarının resimlerinin şer'î olup olmadığı gibi hayli enteresan meseleler saatlerce ve belki de günlerce bu mekanda tartışılıyordu. Âlimler büyük umutlarla başlattıkları bu hareketin marjinal bir hizi-be dönüşmüş hâlihazırda durumundan hiç memnun değildiler ve bunun sorumlusu olarak gördükleri Cuheymân'ı nasihat ve ikazlarıyla yola getirerek olumsuz gidişata müdahale etmek istediler. 1977 yılı yaz mevsiminin sonunda gerçekleşen söz konusu toplantıdan, Şeyh Mukbil'in arabulucu çabalarına rağmen olumlu bir netice çıkmadı. Bilakis Muhtesib Cemaati ikiye bölündü. İlk kurucular ve onlarla birlikte olanlar Şeyh Cezâirî'yle devam ederlerken; içlerinde Huzeymî'nin de bulunduğu gençlerden oluşan çoğunluk Cuheymân'ın etrafında toplandı.⁴⁶ Cuheymân, İhvân adını verdiği ve liderliğini üstlendiği bu grupla başka bir mecraya doğru yol alacaktır.

CUHEYMÂN'IN GİZLENİŞİ VE HAREM İŞGALİYLE SONUÇLANAN SÜREÇ

Muhtesib Cemaati'nin bölünmesinin üzerinden çok zaman geçmeden yeni İhvân üyelerinin silahlandıkları yönünde Cuheymân'a husumeti olan bazı eski dava arkadaşlarının yaptığı ihbarla başlatılan polis operasyonu, onun Harem işgaline kadar sürecek olan gizleniş döneminin başlangıcı olmuştur. Operasyonu önce-

⁴⁴ Huzeymî, "el-Hâribûn ilâ't-Tetarruf"; Hegghammer and Lacroix, s.11 (dipnot: 17); ez-Zâyidî, "Rub'ü Karn, I"; et-Turayfî, "25 'Âmen, II".

⁴⁵ Menoret, s.122.

⁴⁶ Toplantı hakkında bkz. el-Huzeymî, "eş-Şebâb mine't-Temerrüd ilâ't-Tâ'ati'l-'Amyâ"; Hegghammer and Lacroix, s.108-9. Bazı farklılıklarla ayrıca bkz. Trofimov, s.32-3.

den haber alan Cuheymân, biri Huzeymî iki adamıyla Medine'den ayrılıp çöle kaçmış fakat yirmi beş ya da otuz kadar arkadaşı tutuklanmaktan kurtulamamıştı. Huzeymî'nin tanıklığına başvuran kaynaklar olay için farklı tarihler vermektedirler. Tarihlemenin önemi, Cuheymân'ın özgün fikirlerini yansıtan risalelerinin (*Resâilü Cuheymân el-'Uteybî*) ne zaman ortaya çıktığının tespiti ile alakasındadır. Operasyonun 1977 yılı Aralık ayında vuku bulduğunu bildiren Hegghammer ve Lacroix'e göre *Resâil*, olayın akabindeki gizleniş devresinde yazılıp çoğaltılmıştır. Zâydî ise 1978 yılına işaret etmektedir. Trofimov da 1978 ilkbaharının sonunu tarih olarak vermektedir ve onun kaydına göre tutuklama kampanyası *Resâil*'in basılıp dağıtılmasının sonrasında gerçekleşmiştir.⁴⁷ Şeyh Bin Bâz'ın en azından bazı risaleleri gördüğü ve onay verdiği bilgisi dikkate alındığında,⁴⁸ Cuheymân'ın muhtemelen Muhtesib Cemaati'nden daha ayrılmadan bunları yazmaya başladığı fakat bir kısmını daha sonra kaleme aldığı öne sürülebilir. Bölünmeden sonra Bin Bâz ile Cuheymân'ın ilişkisinin kopma noktasına geldiğini tahmin etmek zor değildir. Bin Bâz'ın, Cuheymân ve arkadaşlarının aşırılıkları sürer ise onlar aleyhinde fetva yayınlayacağı tehdidinde bulunduğu nakledilmektedir.⁴⁹ Ayrıca *Resâil*'in bazı bölümlerinde Suud hanedanına verdiği destekten ötürü Bin Bâz kınanmaktadır.⁵⁰ Bu malumat ışığında şu neticeye varmak mümkündür: *Resâil*'in tümü Bin Bâz'ın onayından geçmemiştir. Siyasi konuları içermediği için onay alan kısımların ilk baskılarının üstlerine onun onayını gösteren kaşeler vurulmuştu.⁵¹ Beytü'l-İhvân'a yönelik operasyonların arkasında, alınan ihbarların yanı sıra *Resâil*'in illegal yollardan basılıp dağıtılışı da etkili olmuştu. Hegghammer ve Lacroix, *Resâil*'in ortaya çıkışıyla birlikte 1978 yılı sonunda ikinci bir tutuklama dalgasının geldiği bilgisini vermektedir. Şeyh Mukbil de tutuklananlar arasındadır ve risalelerin asıl yazarı olmakla suçlanmaktadır. Üç ay hapis yattıktan sonra sınırdışı edilerek ülkesi Yemen'e gönderilir.⁵²

Söz konusu risaleler Cuheymân'ın düşünce dünyasını en yalın şekilde yansıtan kaynaklardır.⁵³ O belki de yazı yazmadaki özrü ya da bir sıkıntısından dolayı iki adamına imla etmek suretiyle bu eserini tamamlamıştı. Bunlardan birisi, cemaatin daha sonra mehdi kabul edeceği Muhammed el-Kahtânî idi. Risaleler daha sonra Kuveyt'te basıldı. Dinî yayınevleri kabul etmeyince, solcu Suud muhaliflerinin elindeki Dârü't-Tâli'a adlı bir matbaa basım işini üstlenmişti. Uzlaştıkları tek nokta olan rejim karşıtlığı böyle bir işbirliğini mümkün kılmıştı. *Resâil*'in binlerce

⁴⁷ Hegghammer and Lacroix, s.110; ez-Zâydî, "Rub'u Karn, I"; Trofimov, s.40-1.

⁴⁸ Bkz. Cuheymân el-'Uteybî, *Resâil*, s.38.

⁴⁹ Huzeymî kaynaklı bu bilgi için bkz. ez-Zâydî, "Rub'u Karn, I"

⁵⁰ El-'Uteybî, *Resâil*, s.37-8, 82, 93.

⁵¹ Huzeymî kaynaklı bu bilgi için bkz. Hegghammer and Lacroix, s.110-1.

⁵² Hegghammer and Lacroix, s.111; Trofimov, s.39-40. Şeyh Mukbil ile ilgili son anekdot, onun otobiyografisi olan *Tercemeü Ebî Abdîrrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî't* (San'a, 2002) adlı eserde geçmektedir. Bu terceme-i hâl bazı ihtisarlarla "Biography of Sh. Muqbil al-Wadi'i" başlığı altında İngilizce'ye çevrilmiştir. Bu çeviri için bkz. <<http://www.islamlife.com/religion2/component/content/article/70-contemporary-scholars/639-biography-of-sh-muqbil-al-wadii>> (22/10/2009).

⁵³ Risaleler hakkında geniş bilgi için bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.200-1; a.mlf., *Gaçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgal Tarihi*, s.100-3. Risalelerin tümünün Cuheymân'a ait olduğunu belirtilmektedir, bkz. Hegghammer and Lacroix, s.110; Trofimov, s.40.

nüşhası kaçak yollardan Suudi Arabistan'a sokuldu ve 1978 ile 1979 yıllarında organizeli şekilde değişik aralıklarla büyük merkezlerde dağıtıldı. Yeni İhvân cemaatinin Kuveyt'teki sempatzanları için bu ülkede de dağıtım yapılmıştı. Körfez bölgesi Selefiyyesinin ve İslamcı hareketin önde gelen simalarından Abdurrahmân Abdülhâlık'ın, 1978'in sonlarında *el-Vatan* gazetesinde Cuheymân'ın görüşlerini ele alan eleştirel makaleler yazdığı bildirilmektedir.⁵⁴ Dışarıdan birisi olan Abdülhâlık risalelerin muhtevasını onlara reddiye yazacak kadar iyi tanıyordu. Ancak Kadir gecesinde Harem-i Şerîf'te bunların dağıtımını yapan Huzeymi'nin itirafına bakılırsa, kırmızı soğan çuvalları içerisinde binbir zorlukla ve gizlilikle taşıyıp getirdikleri bu kitapların hangi konuları ihtiva ettiğini ne o ne de arkadaşları doğru dürüst biliyordu.⁵⁵

Resâil'ine baktığımızda Cuheymân'ın söyleminin belli başlı karakterlerinin, dini literalizm, hadis merkezli metinsel dogmatizm ve dışlamacılık olduğu görülmektedir. Sünnet, âsâr, bidat, cahiliyye, selef, ehl-i sünnet gibi daha çok Selefî gelenekçi dilin vurgu yaptığı kavramlar *Resâil*'in muhtevasının ana dokusunu oluşturmaktadır. Bu kavramların tepkici bir üslupla işlenmesi diğer bir özelliktir. Kalam ve fıkıh mezheplerini bidat sayan Cuheymân, dini öğrenip yaşamak için doğrudan hadis kitaplarına başvurulması gerektiğini söylemekte, bu hususta okumuş ile cahil müslüman arasında bir farkın bulunmadığını belirtmektedir.⁵⁶ Kitapların günümüzde sağladıkları kolaylıkları kabul etmesine rağmen; eskilerin (Selef'in) ilim alma şekli olan hoca ile talebenin yüz yüze diz dize ders yapma usulünü ideal öğretim metodu olarak görmekte ve müslümanları bu şekilde tadrise teşvik etmektedir.⁵⁷

Cuheymân'a göre, bir devlet başkanının şu üç özelliği taşıması durumunda ancak müslümanların kendisine itaati vacip hükmünü alır: Müslüman olmak, Kureyş soyundan gelmek ve şer'î hükümlerle idare etmek. Bunlar onda yoksa itaat borcu müslümanlardan düşer; hatta ona biat etmek caiz olmaz. Bu idarecilerden uzak durmak, uygulamalarına ortak olmamak gerekir.⁵⁸ Bilhassa âlimler bu konuda çok titiz davranmalıdırlar. İkaz ve nasihat vazifelerini yerine getirmelidirler.

Oysa Cuheymân'a göre günümüz âlimleri bu evsafa değildiler. Bir kısmı keşişler gibi dünyadan el etek çekmekte; diğer kısmı ise kötü yöneticilerin emri altına girip dünyalık peşinde koşmaktadırlar. 'Kötü âlimler' olarak vasıfladığı bu kimseler zalim yöneticilerin idarelerini meşrulaştırmaktadırlar. Cuheymân onlar hakkında şöyle der: "İblis'in eğer bir devleti olsaydı, kendisine âlimler ve hatipler bulur, onlara diploma, makam ve maaş verirdi. Onlar da konuştuklarında İblis'in saltanatına dokunmayacak şeylerden bahsederlerdi".⁵⁹ Ülkelerinin büyük âlimleri de bu kötü

⁵⁴ Hegghammer and Lacroix, s.111. Abdülhâlık'ın bu makalelerden bir kısmını daha sonra kaleme aldığı *Dirâse fî'l-Velâ ve'l-Berâ* (Benhâ, 1401) adlı eserinde bir araya getirdiği belirtilmektedir.

⁵⁵ El-Huzeymi, "eş-Şebâb mine't-Temerrüd ilâ't-Tâ'ati'l-'Amyâ".

⁵⁶ El-Uteybî, *Resâil*, s.407-416, 434-9.

⁵⁷ El-Uteybî, a.g.e., s.434.

⁵⁸ El-Uteybî, a.g.e., s.67-70, 159-160.

⁵⁹ Dr. S. Uteybî'den naklen bkz. *Sevra fî Rihâbi Mekke*, s.27. Ayrıca bkz. el-Uteybî, *Resâil*, s.36, 61, 83.

özelliklere sahiptir ve Cuheymân ilim tahsili ve fetvâ alma hususunda cemaatinin kendi içinde kalması, kendi kendine yeterli olması gerektiğini düşünmektedir.⁶⁰

Soyutlanma Cuheymân'ın dava pratiğinde sadece ilim tahsilinde başvurulan bir yöntem değildir. Ona göre tebliğ ve davet öncelikle açıktan yapılmalı, tüm dini hakikatler bütün yalınlığıyla açığa vurulmalıdır. Fakat toplum bu uyarılara kulak asmazsa, küfür ve isyanda ısrarcı olursa ikinci bir aşamaya, teberri yani soyutlanma aşamasına geçmek gerekir ve bunun için hicret etmek vacip olur. Üçüncü ve son aşama ise müminlerin kâfirlerle olan sıcak karşılaşması, yani kıtâl ve cihâddir. Bu aşamaların sırasına riayet edilmeli, biri uygulanıp yaşanmadan aceleyle diğerine geçilmemelidir. Zira müminlerin zaferi, ancak peygamberlerin gösterdiği bu aşamalı sürecin sonunda gerçekleşir.⁶¹ Muhtemelen Cuheymân, Muhtesib Cemaati'yle birlikte olduğu yılları cehrî davet dönemi olarak değerlendirmekteydi. Bu cemaatten kopuş, operasyonlar ve çöle çekiliş dönemi ise teberri dönemi sayılmaktadır. Haricilik ile suçlandıklarından, dinde aşırılıkla suçlanıp hapisle tehdit edildiklerinden bahsetmekte, cemaatinin durumunu, hangi kötülüğe maruz bırakılacağı kardeşlerinin insafına kalmış olan Hz. Yusuf'un haline benzetmektedir.⁶²

İslam ülkelerinin yöneticilerini ve tabii ki Suudi kraliyet idaresini *Nasihât Risalesi'*nde sert sözlerle kınayan, zulüm ve fasıklıkla suçlayan Cuheymân, bu tenkitlerini daha ileri götürerek tekfir sınırına taşımamıştır. Günah ve zulümleri nedeniyle biat edilmeyi şer'an hak etmemeleri bu yöneticilerin kâfir oldukları manasına gelmez. O, Ehl-i Hadis geleneğinin klasik yaklaşımını izleyerek, namaz kıldıkları müddetçe bu yöneticilere küfür ithamında bulunulmayacağını ve dolayısıyla isyana kalkışılmayacağını belirtmektedir. Yapılması gereken, onlara iyiliği tavsiye edip kötülüklerini önlemeye çalışmaktır.⁶³ Umumi tekfir ve toplu hicret pratikleriyle Tekfir ve Hicret Cemaati olarak şöhret bulan Mısırlı Şükrî Mustafa'ya bağlı Cemaatü'l-Müslimîn'in bazı üyelerinin 1976-1977 yıllarında haklarındaki takibattan kaçmak ve hicret gayesiyle Suudi Arabistan'a geldikleri ve Cuheymân'ın cemaatiyle irtibata geçtikleri bilinmektedir. Hatta Abdullah el-Mısırî diye bilinen bir tekfircinin çabalarıyla Muhtesib Cemaati'nden ve Cuheymân'dan bazı kopmaların olduğu ve bunların Medine'de kendilerine bir mescit açarak ayrı bir yapılanmaya girdikleri belirtilmektedir. Bu krize rağmen Cuheymân'ın umumi tekfir aleyhtarı tutumu değişmemiştir. Özel hazırlanmış bazı teyp kasetlerinin ve özellikle Şeyh Elbânî'nin sohbet ve müzakerelerinin tekfircileri iknada etkili olduğu bildirilmektedir. Liderleri Şükrî Mustafa'nın 1977'deki idamı sonrasında el-Mısırî ve arkadaşlarının tekfirci görüşlerinden tövbe ettikleri ve cemaate katıldıkları haber verilmektedir.⁶⁴

⁶⁰ El- Uteybî, *Resâil*, s.37-8.

⁶¹ El- Uteybî, a.g.e., s.194, 463-4, 352-5.

⁶² El- Uteybî, a.g.e., s.94. Cuheymân el-Uteybî'nin fikirleri konusunda geniş bilgi için bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.200-217.

⁶³ El- Uteybî, a.g.e., s.88, 95, 149, 159-160.

⁶⁴ El-Huzeymî, "et-Tekfir ve'l-Hicre kemâ 'Araftuhum", I ve II. kısım, *er-Riyâd*: 19 Mayıs 2003 ve 26 Mayıs 2003; et-Turayfî, "25 'Âmen, II". Huzeymî, Cuheymân'ın yanında Harem işgaline katıldığı için idam edilen on Mısırlı'nın Tekfir Cemaati'yle ilgisinin olmadığını söylemektedir, bkz. Heggammer and Lacroix, s.114.

Tekfir karşısındaki tutumları böyle olmakla birlikte, teberrâ ve hicret pratikleriyle Cuheymân'ın İhvân'ı yine de Mısırlı tekfircileri hatırlatan bir yöntemi benimsemişti. Devlet memuru olan cemaat mensupları Cuheymân'ın emriyle işlerinden ayrılmışlar, devlet okullarında okuyanlar eğitimlerini bırakmışlardı. Nüfus kâğıtları ve pasaportlarını da yırtıp atan bu kişiler, gayri meşru saydıkları devletlerle tüm bağlarını kesmiş oluyordu.⁶⁵ Bu bir teberrî (soyutlanma) idi ve bu tavırlarıyla onlar Hz. Peygamber'in övdüğü gurebâ (garipler/yalnızlar) içinde yer almayı umuyorlardı.⁶⁶

Cemaatin teberrî edip uzaklaştığı diğer kesim, önceleri sürekli irtibatla oldukları büyük Selefî âlimlerdi. Bu âlimlerin ders halkalarına katılmama kararı alan cemaat, bundan sonra ilim tahsilini kendi gayretleriyle yürütmeye çalışacaktır. Başvuru kaynakları ise sahih hadis mecmuaları ve bunların şerhleri ile, belli bir mezhebe göre yazılmamış tefsir kitaplarıydı. Bu yöntemi selef-i sâlihîn'e dayandığı için bereketli bulan Cuheymân şöyle demektedir: "...İçimizden birisi gecenin bir yarısı arkadaşının kapısını çaldığında, ona bir hadisi, bir ayeti veya bir kitabı sorduğunda, Allah bizleri bu yolla çok daha fazla faydalandırmıştır".⁶⁷

Devlete olan bağlılığını kıyasıya eleştireler bile geniş ilmine olan saygı ve güvenlerinden dolayı irtibatı kesmedikleri Şeyh Bin Bâz'ın da nihayetinde terk edilmesi neticesinde müracaat mercileri kalmayan ve bunu şikayet konusu yapan cemaat mensuplarına Cuheymân'dan gelen cevap ilginçtir. "*Allah'tan hakkıyla sakınırsanız Allah size öğretir*" (*ve't-tekû'llâhe ve yu'allimükümullâh*) cevabı, demek ki cemaat içerisinde bir tatminkarlık oluşturmaktaydı. Ulemadan uzaklaşmalarının çok yanlış bir yöntem olduğunu ileride itiraf edecek olan Huzeymî, bunun kanıtı olarak Cuheymân'ın ilmi kifayetsizliğinden söz edecektir. Ona göre Cuheymân, davasının propagandasını büyük şehirlerde yapmamış; bunun yerine köy ve mezralarda dolaşmayı tercih etmişti. Zira buralarda ona âlim muamelesi yapılıyor, sözleri dinleniyordu. Bu küçük yerleşim yerlerinde onun cehaletini ortaya çıkartabilecek âlimlerin bulunmayışı onu rahatlatıyordu.⁶⁸

Cuheymân'ın sürekli saklı kaldığı Harem işgaliyle sonuçlanan bir buçuk veya iki yıllık dönemde yeni İhvân cemaati tamamen radikalize olmuş bir hale bürünecektir. Liderlerinin firar ettiği ilk operasyonda tutuklananlar Bin Bâz'ın araya girmesiyle kısa sürede serbest kalsalar da cemaat üzerindeki takibat sona ermemiş, 1978 yılı Kasım ayına rastlayan hac mevsiminde Harem-i Şerif'teki davet faaliyetleri nedeniyle yeni gözaltılar gerçekleşmişti.⁶⁹ Devletin emniyet güçleriyle olan bu karşılaşmalar doğal bir siyasi radikalizasyonu beraberinde getirecektir. Bu aynı zamanda şiddet yöntemlerine doğru bir yönelimi de doğuracaktır. Liderliğin sığındığı çöl, sınır kaçakçılarından elde edilen her türlü silahın talimi için zaten ideal bir ortam sağlamaktadır.

⁶⁵ Menoret, s.122.

⁶⁶ Bkz. el-Uteybî, *Resâil*, s.58. Söz konusu hadis, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki (Beyrut, ty., i, s.184, 398) "İslam garib olarak başladı ve başladığı gibi garib olarak sona erecek. Ne mutlu o gariblere!" hadisidir.

⁶⁷ Dr. El-Uteybî'den naklen bkz. *Sevra*, s.269.

⁶⁸ El-Huzeymî, "Nakdü'l-Fıkhî'l-Âmmî".

⁶⁹ Trofimov, s.42, 48-50.

Cuheymân da bu arada mutlakçı bir lider pozisyonuna bürünmüştü. Gözden uzak oluşu ona belli bir karizma kazandırmıştı. Özellikle genç mensuplar onun gözüne girmek için rekabet halindeydiler. Cemaat hiyerarşisi, çalışkanlık ve liyakate göre değil ona yakınlık derecesine göre şekil almaktaydı. Gidişattan mutlu olmayıp memnuniyetsizliklerini söz ve hareketlerine yansıtanların ise cemaatte barınmaları zor bir hale gelmişti. Bunlara kesilen ceza, en azından cemaatte önemli vazifelere gelemeyişleriydi. Çocukluk çağlarını henüz bitirmiş gençlerin cemaate katılımlarının önemli sorunlar doğurduğuna dikkat çeken Huzeymî, çoğu kez ailelerinden kaçarak İhvân'a katılmış olan bu gençlerin peşine düşen anne ve babaların yaşadıkları perişanlıklardan örnekler vermektedir. Öte yandan, fasıklık ve dalaletten takvâya, yahut cehaletten ilme hicret olarak değerlendirilen bu firarlar cemaatte sevinçle karşılanıyor, bu gençleri metheden şiirler yazılıp toplantılarda okunuyordu.⁷⁰

Cuheymân'ın düşüncesinin önemli bir unsuru olan mehdilik, daha önce Muhtesib Cemaati'nin de yer yer gündemini meşgul eden bir konu olmuştur. Ancak Cuheymân ve yeni İhvân'ı, Harem işgalinin yaklaşık bir yıl öncesinden itibaren neredeyse tamamen bu mesele üzerinde yoğunlaşmıştı. Cuheymân'ın "Fitne Olayları, Mehdi, İsa Peygamber'in Dönüşü ve Kıyamet Alametleri Hakkındaki Haberler" adlı kırk sayfalık risalesi,⁷¹ belli ki *Resâil* içerisinde son zamanlarda üzerinde en fazla çalışılan bir kaynak durumuna gelmişti. Bunun yanı sıra Hamûd b. Abdullah et-Tüveycirî'nin (ö.1992) aynı konuyla ilgili hacimli eserinin İhvân evlerinde en çok okunan kitaplardan birisi olduğu ifade edilmektedir.⁷² Ayrıca cemaat görmüş oldukları rüyalara da gereğinden fazla önem atfetmekteydi. Rüyalar Cuheymân'a bildiriliyor, o da bunları yorumlayarak cemaatinin geleceği konusunda bazı değerlendirmelerde bulunuyordu. Bu yorumların büyük kısmı kıyamet alametleri ve beklenen mehdi hakkındaydı. "Sadece salih insanlara gösterilen müjdecî rüyalar" (*el-mübeşşirât*), bir hadise göre peygamberliğin kırk altı parçasından birisi sayılmaktaydı.⁷³ Bu hadise dayanan Cuheymân, 1979 başından itibaren görülmesi fazlaştığı bildirilen bu rüyaları cemaatinin plan ve programlarını belirleyen yegane kriter olarak değerlendirmeye başladı. Geline bu durum İhvân içinde ihtilaf nedeni olacak ve aralarında Huzeymî'nin de olduğu bir grup bu yüzden cemaatten ayrılacaktır.⁷⁴

⁷⁰ İçeriden birisi olarak Huzeymî'nin bu tespit ve gözlemleri için bkz. "Nakdü'l-Fıkhî'l-Âmmî"; "eş-Şebâb mine't-Temerrüd ilâ't-Tâ'ati'l-'Amyâ" ve "el-Hâribûn ilâ't-Tetarruf" başlıklı makaleler. Adı geçen son makalesinde Huzeymî, ailesinden kaçarak cemaate katılan bir genç için daha sonra mehdi ilan edilecek Muhamed el-Kahtânî'nin yazmış olduğu uzunca bir kasidenin bazı mısralarını bize aktarmaktadır.

⁷¹ El-Uteybî, *Resâil*, s.199-239. Risalenin muhtevası ve Cuheymân'ın bu konudaki görüşlerinin değerlendirilmesi için bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.213-6; a.mlf., *Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgal Tarihi*, s.112-7.

⁷² El-Huzeymî, "el-Ahlâm mine's-Surûr ilâ'l-Çurûr"; ez-Zâyiđî, "Rub'u Karn, II". Şeyh Tüveycirî'nin söz konusu eseri, *İthâfû'l-Cema'a bi mâ Câe fî'l-Fiten ve'l-Melâhim ve Eşrâti's-Sâ'a* (2. baskı: Riyad, 1414) adını taşımaktadır.

⁷³ El-Buhârî, *es-Sahîh*, Kitabü't-ta'bir: 4-5.

⁷⁴ El-Huzeymî, "el-Ahlâm mine's-Surûr ilâ'l-Çurûr"; Hegghammer and Lacroix, s.112; Trofimov, s.50-1.

Görülen ve tabir edilen rüyalar arasında kuşkusuz en önemlisi Muhammed b. Abdullah el-Kahtânî'nin mehdi olarak gösterildiği rüyalarıdır. Cuheymân'ın kayınbiraderi olan yirmi beş yaşlarındaki bu şahıs cemaatin Riyad şubesinin kurucularındandı ve küçük bir mescidde imamlık yapmaktaydı.⁷⁵ Kahtânî'ye göre, Mısırlı bir Ehl-i Beyt (eşrâf) ailesine mensup olan büyükbabası, 19. yüzyılın başında Vehhabi isyanını bastırmak üzere gönderilen Mısır kuvvetleriyle birlikte Necd'e gelmiş, daha sonra Kahtân kabilesine velayet yoluyla bağlanarak oraya yerleşmişti. Söz konusu nesep özelliğinin yanı sıra, geniş alınlı ve büyükçe burunlu çehresiyle İhvân mensuplarının gözünde, beklenen mehdiyi tasvir eden hadislerdeki şartları taşıyordu.⁷⁶ Üstelik kendisinin ve babasının isimleri ile, Hz. Peygamber'in ve babasının isimleri bire bir örtüşüyordu.

Cuheymân, yolladığı bir elçiyle Kahtânî'nin mehdiliği konusunu Şeyh Bin Bâz'a götürdü. Şeyh'e göre beklenen mehdi Cuheymân gibi bir aracıya ihtiyaç olmadan Allah'ın iradesiyle kendiliğinden ortaya çıkacaktı ve Kahtânî'nin meselesi fitne unsuru olmaktan öteye bir değer taşımıyordu. Elçi silahlı bir hareketten söz etmediği için, Bin Bâz bu diyalogu yetkililere ihbar edecek kadar önemsemedi. Hacdan sonra mehdinin ortaya çıkacağına dair kulaktan kulağa yayılan fısıltılar Mekke'nin sorumlularını belli ölçüde tedirgin etse de, bunlar asılsız dedikodular olarak algılandığı için tedbir cihetine gidilmedi.⁷⁷

HAREM İŞGALİ VE SONRASI

15. hicrî yüzyılın ilk gününün (1 Muharrem 1400 / 20 Kasım 1979) sabahında silahlı arkadaşlarıyla beraber işgal ettiği Harem-i Şerîf'te Cuheymân, kayınbiraderi Kahtânî'yi müslümanlara 'beklenen mehdi' olarak takdim edecek ve müslümanlardan ona biat etmelerini isteyecektir. Bunun yanı sıra, toplumdaki dinî ve ahlakî dejenerasyonun önüne geçilmesi, Suudi devletinin yeniden İslamî köklerine geri dönmesi ve hükümetin başta ABD olmak üzere Batılı devletlerle olan ve halkın zararına işleyen askeri ve ekonomik ilişkilerini gözden geçirmesi talepleri bir siyasi manifesto mahiyetinde ilan edilecektir. Anlaşılan o ki Kahtânî, tıpkı ilgili hadislerde bildirildiği gibi "zulme ve fesada uğrayan dünyayı adaletle doldurmak" gibi bir misyonu yüklenmişti ve bu mehdîyet vazifesinin ilk merhalesi Suudi Arabistan'ın ıslah edilmesiydi.

Cuheymân, daha önceden Harem'in zemin katındaki hücrelerde depoladığı mühimmat ve erzak sayesinde olaya derhal müdahale eden Suudi emniyet güçlerine karşı uzun süre direnebilecek bir kuvveti elinde bulunduruyordu. Nitekim günlerce süren kanlı çatışmalara rağmen Harem-i Şerîf'in önemli bir bölümü hala işgalcilerin elinde bulunuyordu. Başka çare kalmadığı için Fransa'dan getirtilen bir anti-terör birliği Cuheymân ve cemaatine son darbeyi vurdu. Harem ancak 5 Aralık 1979 günü eylemcilerden geri alınabildi. 200-250 kişi kadar olduklarını tahmin ettiğimiz işgalci gruptan Kahtânî'nin de içinde bulunduğu 117'si çatışmalarda öldürüldü. Suudi kuvvetleri ise resmi açıklamalara göre 127 personelini kaybetti. Sağ

⁷⁵ Muhammed el-Kahtânî hakkında ayrıca bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.217-8.

⁷⁶ Hegghammer and Lacroix, s.121 (59 ve 60. dipnotlar). Söz konusu hadis için bkz. Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Kitâbü'l-mehdî: 4269, 4272.

⁷⁷ Trofimov, s.51-2, 64.

ele geçirilen Cuheymân ve 62 arkadaşı, başında Şeyh Bin Bâz'ın bulunduğu âlimler heyetinin fetvasıyla idam edildiler. Geriye kalanlar ise çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar.⁷⁸ Cezaevinde İhvân üyesi mahkumlarla bir süre beraber kalan Huzeymî, Cuheymân'ın yanında işgale katılmış olan eylemcilerin tümünün Kahtânî'nin mehdiliğine inanan insanlar olmadıklarını bildirmektedir. Ona göre bir çok İhvân mensubu hareketin siyasi yönünün cazibesine kapılarak veya sadece Cuheymân'a yönelik vefa duygularının bir tezahürü olarak bu eyleme iştirak etmişti.⁷⁹

Cuheymân ve cemaatinin işgalini bitirmek için Suudi emniyet kuvvetlerine fetvalarıyla Harem-i Şerif'e silahlı müdahale müsadese veren ve işgal sonrasında da eylemcilere ölüm cezası öngören ulema, işgal fiilini çok büyük bir fitne, faillerini ise sapkınlar ve bozguncular olarak vasıfladı.⁸⁰ Yine onlar hakkında imzalı bir bildiri yayınlayan bazı Selefi âlimler, bu grubun fikir ve amellerinin Selefi itikat ve pratikle hiçbir bir ilgisinin olmadığını ilan ettiler. Bildiride bu cemaatin çağdaş Haricîliğin bir uzantısı olduğu belirtilmekte ve şöyle denilmekteydi:

"Bu işin fikir babası olan Cuheymân bin Seyf el-Uteybî'nin ilk risalesi ortaya çıktığında, bu sapık gruptan kaçınılması hususunda uyarılarda bulunduk. Bu grubun, çağdaş Haricîlerin yeni bir örneği olduğunu, eski Haricîler gibi müslümanlara karşı savaşmayı, ümmeti parçalamayı, ulemayı sapıklıkla suçlamayı, ilim talebesine küfretmeyi, geçim temini uğrunda çalışmayı haram saymayı, dünya ilimleri ile çağın keşif ve icatlarına karşı çıkmayı, toplumdaki uzaklaşarak mağara ve çöllerde yaşamayı teşvik etmeyi metot kabul ettiklerini açıkladık. Bu grubun ortaya attıkları bu hususların tümü dine aykırı olduğu gibi, akıl ve mantığa da ters düşmektedir. Bu nedenle, farkında olsalar da olmasalar da, müslümanlar için Yahudi ve Hıristiyanlar'dan daha tehlikelidirler".⁸¹

Muhtesib Cemaati ve Cuheymân'la yakın irtibat halinde olan ve cemaatin fikri gelişiminde önemli katkıları bulunan Şeyh Elbânî de diğer âlimlerle aynı görüştedir. Onun en önemli uzmanlık eseri sayılan *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*'nın üç farklı yerinde bizzat ismini de vererek Cuheymân'ı ağır sözlerle tenkit etmektedir. Elbânî'ye göre, sahte bir mehdinin peşinden gitmek suretiyle Harem'de fitne çıkarılan bu kişiye, " ..bazı basit karakterli, budala ve kötü kimseler tabi olmuştur. Çok sayıda müslümanın kanını döktükten sonra Allah, çıkarmış oldukları fitnenin hakkından geldi ve kullarını bu cemaatin şerrinden kurtardı".⁸²

Başından beri Şeyh Bin Bâz, Şeyh Elbânî'ye kıyasla Cuheymân ve cemaatine daha mesafeli durmuştu. Ancak onun, bilhassa 1977-1978 tutuklamaları sonrasında, siyasi fikirleri bir tarafa Selefi coşku ve aksiyonerliklerinden memnuniyet duyduğu bu gençler için merhamet duygularıyla araya girmesi ve salverilmelerini sağlaması, buna fırsat tanımış olan Suudi yetkililerin daima pişman olacakları bir

⁷⁸ Harem-i Şerif'in işgali hakkında geniş bilgi için bkz. Büyükkara, *Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.217-231; a.mlf., *Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgal Tarihi*, s.119-144; Trofimov, s.68 vd..

⁷⁹ Hegghammer and Lacroix, s.114.

⁸⁰ Söz konusu fetvaların tam metnini görmek için bkz. Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgal Tarihi*, s.127-130, 142-4.

⁸¹ Salih Verdâni, *Mısırda İslami Akımlar*, I, çev. H. Acar, Ş. Duman, Ankara, 1988, s.151.

⁸² Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*, V. cilt, Riyad, 1412/1991, s.278. Ayrıca bkz. a.g.e., IV. cilt, Riyad, 1408/1988, s.43 ve 558.

konu olmuştur. Dönemin veliaht prensi Fehd b. Abdülaziz, bazı âlimlerin İslam daveti açısından bu kişileri yararlı gördükleri için onlar lehine geçmişte arabulucu olduklarından bahsetmekte ve bu âlimleri dinlememiş olsalardı işgal hadisesinin önüne geçebileceklerine inandığını belirtmektedir. 2004 yılında Suudi Arabistan'ın el-Kâide bağlı radikal vatandaşları dolayısıyla sıkıntı yaşadığı bir sırada, yetkililer bir kez daha yirmi dört sene önceki bu olayı hatırlayacaklardır. Prens Halid el-Faysal, Cuheyman ve cemaatini bertaraf etmelerine rağmen işgalin arkasındaki ideolojiyi görmezlikten geldiklerini, şahısların yok edilmesiyle düşüncenin yok olacağını zannettiklerini, dolayısıyla üzerine gitmedikleri bu ideolojinin yıllar sonra hortlamasına zemin hazırladıklarını söyleyecektir. Prens Türkî el-Faysal da bunun affedilmez bir yanlış olduğunu bildirecek, tıpkı insanlar gibi ülke ve toplumların da hata yapabileceğinden söz edecektir.⁸³

13 Kasım 1995'de 5 Amerikalı ve 2 Hintli askerın öldüğü Riyad bombalamaları, 25 Haziran 1996'da 19 Amerikalı askerın öldüğü ve 386 kişinin yaralandığı Dahran yakınlarındaki Hobar üssüne karşı yapılan intihar operasyonu ve 2003 yılının 12 Mayıs ve 8 Kasım tarihlerindeki Riyad'daki kanlı saldırılar, adı geçen prenslerin Cuheyman'ın zihniyetiyle ilişkilendirdikleri el-Kâide'nin Suudi Arabistan'daki en büyük eylemleriydi.

El-Kâide lideri Üsame Bin Ladin de işgal eylemini bu prensler gibi yıllar sonra gündeme getirmektedir. Onun nazarında bu olay Suud hanedanının gerçek yüzünü gösteren menfur bir hadisedir. Kral Fehd olay sırasında anlamsız bir inatçılıkla kimsenin tavsiyesini dinlememiş, zırhlı, paletli araçları Harem'e göndermiş, böylece Harem-i Şerif'in mahremiyetini ihlal etmişti. Cuheyman'ın yanlışlarından hiç bahsetmeyen Bin Ladin, mescidin yer çinileri üzerindeki palet izlerini daha dün gibi hatırladığını, tank bombardımanı nedeniyle minareler üzerinde oluşan kara bulutların görüntüsünün halkın hatırasından hiç çıkmadığını söylemektedir.⁸⁴ Bin Ladin'in özel diyaloglarında bu konu hakkında daha net açıklamalar yaptığı bildirilmektedir. Kendisine yakın bir kişinin tanıklığına göre Bin Ladin, Cuheyman ve arkadaşlarının samimi Müslümanlar olarak doğru yolu izlediklerine inandığını söylemiş, onların suçsuz yere ve insafsız şekilde katledildiklerinden bahsetmişti.⁸⁵

Bu bağlamda hatırlanması gereken diğer bir şahsiyet, çeşitli Selefi cihat organizasyonlarının ve bu arada el-Kâide teşkilatının baş ideologlarından birisi olan Filistin asıllı Ebû Muhammed el-Makdisi'dir. Asıl adı İsmâ el-Berkâvi olan bu şahıs Harem işgalini takip eden yıllarda Kuveyt ve Medine'de bulunmuş, buralarda Muhtesib Cemaati'nin ve Cuheyman'ın grubunun eski üyeleriyle temas kurma imkanı bulmuştu.⁸⁶ Makdisi'nin, Cuheyman'ın fikirlerinden bir hayli etkilendiği

⁸³ Bu demeçler için bkz. Trofimov, s.42 ve 243.

⁸⁴ El-Kâide yanlısı bir web sitesindeki Bin Ladin'in ses kaydına referansla aktarılan bu anekdot için bkz. Trofimov, s.246-7.

⁸⁵ Jason Burke, "The Making of the World's Most Wanted Man", *The Observer*: 28 October 2001. Burke aynı anekdotu *Al-Qaeda: The True Story of Radical Islam* (London, 2004) adlı kitabında da nakletmektedir (s.58).

⁸⁶ Makdisi'nin kayınbiraderi Abdüllatîf Dirbâs'ın Cuheyman'ın adamları arasında olduğu ve Harem işgaline katıldığından dolayı uzun süre hapis yattığı belirtilmektedir, bkz. Hegghammer and Lacroix, s.115-6; Trofimov, s.248-9.

anlaşılmaktadır. Makdisî'nin cihatçı Selefî çevrelerde çok tutulan eserine başlık olan "millet-i İbrâhim", Cuheymân'ın da önemle üzerinde durduğu bir kavramdı. Cuheymân söz konusu risalede hayırla anılmaktadır ve onun reddetmeci ve uzletçi düşüncelerini yansıtan birçok pasaj göze çarpmaktadır.⁸⁷ Makdisî'nin Suud hükümetini tekfir ettiği diğer önemli eserinde de benzer referanslar ve övücü ifadeler yer almaktadır.⁸⁸ Ancak Makdisî burada Cuheymân'ın mehdilik saplantısını eleştirir ve operasyon yeri olarak Harem-i Şerîf'in seçilmesini basiretsizlik olarak değerlendirir. Makdisî'nin tenkit ettiği diğer nokta, Cuheymân'ın devleti tekfir etmedeki isteksiz duruşudur. Gerçekten de Cuheymân fasık ve zalim olarak nitelediği Suudi yöneticilerini *Resâil*'inin hiçbir yerinde tekfir etmemiştir. Namazlarını kılmaları nedeniyle onlara karşı silahlı mücadelede bulunmanın caiz olmadığını söylemiştir.⁸⁹ Makdisî bu konuda Cuheymân'dan daha ileride görünmektedir. Suud el-Kâidesi'nin fikrî oluşumunda ve terör yöntemlerinin benimsenmesinde Makdisî'nin katkısının büyüklüğü tartışılmaz. Ancak onun kadar olmasa da Cuheymân ve Harem'i işgali, öyle anlaşılıyor ki günümüz cihadî Selefiliğinde bahsi hem hayranlık hem de hüznle geçen önemli bir fenomen olmayı sürdürmektedir.⁹⁰

Söz konusu cihatçı akımlardan başka, Suudi Arabistan'da oldukça marjinal bir çevrede, tıpkı Cuheymân'ın cemaatinde ve Muhtesib Cemaati'nin çoğu mensuplarında görülen reddetme ve soyutlanma (*el-mufâsale*) özellikleri taşıyan bazı oluşumların ortaya çıktığı bilinmektedir.⁹¹ Bunlar içinde 1990'ların başında Beyt Şubrâ (Şubrâ Evi)⁹² diye bilinen küçük bir topluluk, Cuheymân'ın risalelerini temel başvuru kaynakları arasına almıştı. Hatta topluluğun bazı üyeleri Mehdi Kahtânî'nin ölmediğine, hala yaşadığına inanıyordu. Kendilerini ilim talebeleri olarak vasıflayan Şubrâ sakinleri önceleri siyasi bir faaliyet içinde değillerdi. Ancak daha sonra bazı üyelerin 1995'teki terör eylemleriyle bağlantıları ortaya çıkınca bu küçük cemaat emniyet birimleri tarafından dağıtıldı. Yine Bureyde şehrindeki İhvânü'l-Bureyde diye bilinen marjinal bir topluluğun elektrik, telefon, motorlu taşıtlar gibi teknolojileri reddedişi,⁹³ bize tam bir asır öncesinde Suudi Arabistan'ın ku-

⁸⁷ Makdisî'nin *Milletü İbrâhim ve Da'vetü'l-Enbiyâ ve'l-Mürselîn* (1405/1985) adlı eserine <<http://lakhdaria.net/vb/showthread.php?t=561>> web adresinden erişilmektedir (03.11.2009). Cuheymân'ın "milleti İbrâhim" kavramına atıflarını görmek için bkz. *Resâil*, s.454-5.

⁸⁸ Makdisî'nin *el-Kevâşifü'l-Celiyye fî Küfri'd-Devleti's-Sa'ûdiyye* (Suud Devletinin Küfrü Hakkında Açık Kanıtlar) adlı kitabına <<http://www.tawhed.ws/c?i=141>> web adresinden erişilmektedir (03.11.2009).

⁸⁹ El-Uteybî, *Resâil*, s.159-160.

⁹⁰ Enternasyonel cihatçı teşkilatların Cuheymân'a duydukları ilgi ve Suudi el-Kâidesi hakkında geniş bilgi için bkz. Jarret M. Brachman, *Global Jihadism: Theory and Practice*, New York, 2008, s.61, 137-160.

⁹¹ Bunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Hegghammer and Lacroix, s.116-7. Yazarların Beyt Şubrâ hakkındaki bilgi kaynağı, bu çevrenin içinden gelmiş olan liberal kimlikli Suudi gazeteci Mişârî ez-Zâyidî'dir.

⁹² Şubrâ, Riyad'da bir semtin adıdır. Cuheymân'ın İhvân evlerine benzer bir mekan oluşturma niyetiyle yola çıktığı anlaşılmaktadır.

⁹³ Suudi Arabistan'ın eski İslamcı yeni liberal yazarlarından Mansûr en-Nukaydân'ın el-Arabiyye televizyon kanalındaki söyleşisinde (15 Eylül 2004), Şeyh Abdülkerîm el-Humeyd ve onun çevresinde oluşan kendisinin de içinde olduğu bu topluluk hakkında verdiği malumat için bkz. "en-Nukaydân fî Hadîs Musîr 'ani'l-Vehhâbiyye ve İhvân-ı Bureyde", <<http://www.alarabiya.net/articles/2004/09/15/6343.html>> (03.11.2009). Aynı topluluk hakkında

ruluşunun arkasındaki militer gücün elemanları olan Necd hicrelerinde meskun İhvân mensuplarının tepkici tavırlarını hatırlatmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Cuheymân el-Uteybî ve cemaati ile Harem'i işgal hareketi hakkında ortaya çıkan yeni malumat, özellikle Cuheymân ve Mehdi Kahtânî'nin kimlikleriyle ilgili eldeki bazı bilgileri tashih etmekle kalmamış, konu hakkında şimdiye kadar karanlık kalan ya da hiç bilinmeyen noktaları aydınlatarak bu önemli hadisenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Cuheymân'ın 1977'den sonra yollarını ayırdığı grup olan Selefî Muhtesib Cemaati hakkında öğrendiklerimiz, yeni malumatın belki de en önemli kısmını teşkil etmektedir. Medine İslam Üniversitesi gibi Suudi Arabistan'ın din eğitimi kurumları ile bu kurumların hoca ve öğrencilerinin Suudi İslamcılığı üzerinde bırakmış olduğu güçlü etki, bu yeni bilgilerle iyice görünür hale gelmiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda bu yüksek öğretim kurumları ve çevreleri, klasik Suudi-Vehhabî din söylemi ile İslam âleminin geri kalan kısmından ve bilhassa Arap dünyasından aktarılan çağdaş İslamcı retorik ve pratiğin bulunduğu, uzlaştığı ve senteze girdiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Günümüz Selefilikindeki çeşitli fikir ve duruşlara farklı renk ve özellikler veren unsurları bu sentezin ürünleri olarak görmek gerekir.

Söz konusu Selefî çevrede tek aktör, üzerinde oturduğu makamın tabii bir gereği olarak geleneksel din-devlet (Vehhabiyye-Suudiyye) ittifakının resmi sözcüsü durumunda olan Necd kökenli Şeyh Bin Bâz değildi. Suriye muhaciri Şeyh Elbânî ve Yemen muhaciri Şeyh Mukbil'in de önemli rolleri bulunmaktaydı ve bu şahsiyetler, İslamcı bağlantıları bir tarafa, müesses Vehhabi zihniyetin kalıplarına sığmayacak biçimde salt hadis merkezli bir söylemi seslendiriyorlardı. Mağrib muhaciri Şeyh Cezâirî ise bir Cemaat-i Tebliğ hayranıydı. Bu isimlerin hepsi Selefilikte buluşuyorlardı ve tıpkı İslamcı Müslüman Kardeşler'in (İhvânü'l-Müslimîn) yaptığı gibi 'davet' üzerinde odaklanıyorlardı. Örgütlü davet yani ihtisab zaten Selefilik'in çok önemli bir pratiğiydi. Muhtesib Cemaati, Medine'de böyle bir muhit içinde doğdu.

Adı geçen cemaatin resmi makamlardan teşvik ve destek gördüğü anlaşılmalıdır. Öğrenciler arasında ve halk tabanında Mısır ve Pakistan kökenli akımlara dönük ilgi, muhtemelen yerli bir örgütlenmeyle dengelenmeye çalışılmıştı. Ancak bu akımlara karşı açık bir karşıtlık da yoktu. Naklettiğimiz verilerden anlıyoruz ki 1970'lerde Suudi Selefilik'i yabancı İslami akımlar ile diyaloga açık durumdaydı. 1990'lara gelindiğinde ise özellikle Körfez Savaşı etrafındaki İslamcı tartışmalar bu diyalogu tahrip edecek, diğerlerini dışlayıcı bir tavırla Suudi Selefilik'i kendi kabuğuna çekilecektir.

Selefilik'in tarihinde sıklıkla karşımıza çıkan ve daima ihtilaf kaynağı olan fikir ve tavırların Muhtesib Cemaati'nde de çok geçmeden baş gösterdiği görülmektedir. Dar görüşlülüğün neticesi olan katılık, cemaat mensuplarının sokaklarda sergiledikleri, bazen de cami ve mescitlere taşıdıkları tacizkâr ve tahripkâr hareket-

→

ayrıca bkz. Abdullah b. Bicâd el-Uteybî, "Mansûr en-Nukaydân beyne Tayyârîn", *er-Riyâd*: 21 Kasım 2005.

lerin kaynağı olmuştur. Polemikçi üsluplar ve daha çok günlük ibadet ve amellere yansıyan genel kabullere aykırılıklar ile cemaat, marjinal bir hizbe dönüşmeye başladı. Bunlara, cemaat içerisinde Cuheymân'ın başını çektiği bir grubun devleti ve kraliyet ailesini hedef alan ilk bakışta dinî ama esasen siyasi içerikli tenkitleri eklenince ulema devreye girmek zorunda kaldı. Bu müdahale Cuheymân'ın Muhtesib Cemaati'nden kopuşunu getirecektir. Onunla beraber kopanlar "Yeni İhvân"ı teşkil edecektir. Yaşanan bu durum ayrıca ulemanın kontrolünün özellikle genç Selefiler üzerinde kuvvetli olmadığını bize göstermektedir. Daima saygı gösterdikleri ilmi derinliklerini tek başına yeterli görmeyen gençler, bunun yanında ulemadan siyasi şuur talep etmekteydiler.

Yeni İhvân cemaati güvenlik nedenleriyle gizlenmek zorunda kalmıştı. Mensupların birçoğu çöllere çekildi. Gayrimeşru saydıkları devletten, onun kurumlarından, dolayısıyla memuriyet ve okullarından ve devlete bağlı ulemeden uzaklaşmalarıyla meydana gelen ideolojik ve psikolojik ihtiyaç Cuheymân'ın risaleleriyle bir nebze giderilmiş olsa da bu İhvân için hiçbir zaman kafi gelmedi. Mehdi beklemeye patalojisini ve onun bir semptomu olan rüyaları, söz konusu zihni ve ruhi boşluğun marazi dolguları olarak görmek yanlış olmaz. Bu süreçte mutlakçı bir hale dönüşen liderlik karşısında o zamana kadar sükut eden mutsuz cemaat üyeleri için Kahtânî'nin mehdiliği meselesi bir bahane teşkil etti. Daha fazlasına tahammülü kalmayanların ayrılmasıyla cemaat bir kez daha bölünmüş oldu.

Bu makalemize kaynaklık eden yeni malumat, Cuheymân'ın zihniyeti ve Harem hadisesinin mahiyeti hakkında önceki çalışmalarımızdaki temel tezlerimiz üzerinde bir tashihi ya da değişikliği gerektirmemiştir. Tekrar edecek olursak, ondan geriye kalan yazılı malzemeye baktığımızda Cuheymân'ın söyleminin belli başlı karakterlerinin, dini literalizm, hadis merkezli metinsel dogmatizm ve dışlamacılık olduğu görülmektedir. Onun dışlamacılığı müslümanların ve hükümetlerin umumi tekfiri şeklinde tezahür etmemiştir. Cuheymân'a göre kafir olmayana silah doğrultulmaz. Bu nedenle Harem'in işgali eylemini Suud devletine bir isyan ya da devrim hareketi olarak değerlendirmek doğru olmaz. Bu hadiseyi, İhvân cemaatinin, gayrimeşru saydıkları devletten uzaklaşmasının (*teberrâ*) ölçsüz ve abartılı bir ilanı şeklinde anlamak gerekir. Bu gösteriye samimi mesiyantik beklentiler eşlik etmiştir. Mehdiye bu yüzden biat edilmiştir. Cemaatin siyasi taleplerinin de işgal sırasında ayrıca ilan edilmesi gösteriyor ki Cuheymân ve cemaati, tıpkı ilgili hadislerde bildirildiği gibi "zulme ve fesada uğrayan dünyayı adaletle doldurmak" gibi bir misyonu Mehdi Kahtânî'ye yüklemişti. Bu vazifenin ilk adımı Suudi Arabistan'ın ıslah edilmesi idi. Bunun karşısında duran kuvvetlerin, yine ilgili hadislerin bildirdiği gibi Allah'ın yardımıyla mağlup ve yok olacağına inanılıyordu.

Bugün Suudi Arabistan'ın resmi dinî merkezlerinin ve devletin ricâlinin ağızlarında Cuheymân, lanete müstehak bir fitneci olarak anılmakta, silahlı İslamcı hareketlerin kötü bir prototipi olarak gündeme sunulmaktadır. Diğer yandan hem siyasal İslamcı Selefî çevrelerin (*sahve*) hem de bu siyasallığı militer faaliyetlerle yürüten Selefî kesimlerin (*cihâdiyye*) nazarında Cuheymân, saygıyla ama uğradığı akıbetten dolayı aynı zamanda üzüntüyle hatırlanan bir şahsiyet konumundadır. Ayrıca onun eylemi, Suudi rejiminin hak tanımazlığının ve barbarlığının tecelli ettiği bir hadise olarak hatırlanmalıdır. Onun bir avuç adamıyla Suud rejimine baş

kaldırışı hayranlık uyandırır da, her iki kesim de onun mehdilik meselesinde ve eylem yeri olarak Harem-i Şerîf'i seçişinde ciddi şekilde yanlışlığı kanaatindedir. Nihayetinde Cuheyman bu kesimler nezdinde adı her zaman hayırla yâd edilen bir meczup kahraman mesabesinde kalmıştır. Beyt Şubrâ ve İhvânü'l-Büreyde gibi çok marjinal topluluklar bir tarafa bırakılırsa, Cuheyman ve cemaatinden günümüz Selefilikine uzanan kalıcı bir izin mevcut olmaması büyük ölçüde bu genel değerlendirme ile alakalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut, ty., i, s.184, 398.
- el-Bennâ, Hasan, *Davanın Esasları*, çev. Abdürrahim Mert, İstanbul, 1987.
- Brachman, Jarret M., *Global Jihadism: Theory and Practice*, New York, 2008.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul, 1315.
- Burgat, François, *Islamism in the Shadow of al-Qaeda*, İng. çev. P. Hutchinson, Austin, 2008.
- Burke, Jason, *Al-Qaeda: The True Story of Radical Islam*, London, 2004.
- _____, "The Making of the World's Most Wanted Man", *The Observer*: 28 October 2001.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *İhvan'dan Cuheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul, 2004.
- _____, *Geçmişten Günümüze Kâbe'nin İşgal Tarihi*, İstanbul, 2007.
- Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Humus, 1969.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *Silsiletü Ehâdisi's-Sahîha*, Riyad, 1412/1991.
- Hegghammer, Thomas and Stephane Lacroix, "Rejectionist Islamism in Saudi Arabia: The Story of Juhayman al-'Utaybi Revisited", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 39 (2007), s.103-122.
- el-Huzeymî, Nâsır, "Nakdü'l-Fikhi'l-'Âmmî", *er-Riyâd*: 10 Haziran 2003.
- _____, "eş-Şebâb mine't-Temerrüd ilâ't-Tâ'ati'l-'Umyâ", *er-Riyâd*: 18 Haziran 2003.
- _____, "el-Hâribûn ilâ't-Tetarruf", *er-Riyâd*: 09 Mayıs 2004.
- _____, "el-Ahlâm mine's-Surûr ilâ'l-Ğurûr", *er-Riyâd*: 06 Eylül 2004.
- _____, "et-Tekfir ve'l-Hicre kemâ 'Araftuhum I", *er-Riyâd*: 19 Mayıs 2003.
- _____, "et-Tekfir ve'l-Hicre kemâ 'Araftuhum II", *er-Riyâd*: 26 Mayıs 2003.
- İbn Abdülvehhâb, Muhammed, *el-Usûlü's-Selâse ve Edilletühâ*, Medine, 1410.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed, *Hisbe*, çev. C. Güzel, İstanbul, 1996.
- İğde, Muhyettin, *İmam Berbehârî ve Ekolü*, basılmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2008.
- Kallek, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, XVIII, s.133-135.
- Lacroix, Stephane, "Between Islamists and Liberals: Saudi Arabia's New Islamo-Liberal Reformists", *Middle East Journal*, 58 (2004), s.345-365.
- _____, "Post-Wahhabism in Saudi Arabia?", *ISIM Review*, 15 (2005), s.17.
- al-Madkhalee, Rabee b. Haadee (el-Medhalî, Rebî' b. Hâdî), *The Sayings of the Scholars on Jamaa'at ut-Tableegh*, www.salafipublications.org, no: GRV020003.
- Makdisî, Ebû Muhammed (İsâm el-Berkâvî), *Milletü İbrâhim ve Da'vetü'l-Enbiyâ ve'l-Mürselîn*, y.y., 1405/1985,
- <<http://lakhdaria.net/vb/showthread.php?t=561>> (03.11.2009)
- _____, *el-Kevâşifü'l-Celiyye fî Küfri'd-Devleti's-Sa'ûdiyye*,
- <<http://www.tawhed.ws/c?i=141>> (03.11.2009).

- Menoret, Pascal, "Fighting for the Holy Mosque: The 1979 Mecca Insurgency", [C. Christine Far, Sumit Ganguly (eds.), *Treading on Hallowed Ground: Counterinsurgency Operations in Sacred Spaces*, Oxford, 2008] içinde, s.117-139.
- Munazzamatü's-Sevrati'l-İslâmiyye fî'l-Cezîreti'l-'Arabiyye, *Dimâun fî'l-Ka'be: hakâik 'an ehdâsi'l-Mescidi'l-Harâm*, London, 1986.
- en-Nukaydân, Mansûr, "en-Nukaydân fî Hadîs Musîr 'ani'l-Vehhâbbiyye ve İhvân-ı Bureyde"
<<http://www.alarabiya.net/articles/2004/09/15/6343.html>> (03.11.2009).
- Trofimov, Yaroslav, *The Siege of Mecca, The 1979 Uprising at Islam's Holiest Shrine*, New York, 2007.
- et-Turayfî, Âdil b. Zeyd, "25 'Âmen 'alâ Hâdiseti'l-Harem I", *er-Riyâd*: 10 Mart 2004.
- _____, "25 'Âmen 'alâ Hâdiseti'l-Harem II", *er-Riyâd*: 13 Mart 2004.
- el-'Uteybî, Abdullah b. Bicâd,, "Mansûr en-Nukaydân beyne Tayyârîn", *er-Riyâd*: 21 Kasım 2005.
- el-'Uteybî, Cuheymân, *Resâilü Cuheymân el-Uteybî*, haz. ve thk. Rifat Seyyid Ahmed, Kahire, 1988.
- el-'Uteybî, Dr. S., *Sevra fî Rihâbi Mekke*, y.y., t.y..
- el-Vâdi'î, Mukbil b. Hâdî, "Biography of Sh. Muqbil al-Wadi'i", (*Tercemetü Ebî Abdirrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdi'î*, San'a, 2002, adlı otobiyografik eserin muhtasar İngilizce çevirisi)
<http://www.islamlife.com/religion2/component/content/article/70contemporary-scholars/639-biography-of-sh-muqbil-al-wadii>> (22/10/2009).
- el-Verdânî, Salih, *Mısırda İslami Akımlar*, I, çev. H. Acar, Ş. Duman, Ankara, 1988.
- ez-Zâydî, Meşârî, "Rub'u Karn 'alâ Hareketi Cuheymân: mâzâ bekâ ve mâzâ fenâ I", *eş-Şarku'l-Evsat*: 24 Şubat 2004.
- _____, "Rub'u Karn 'alâ Hareketi Cuheymân: mâzâ bekâ ve mâzâ fenâ II", *eş-Şarku'l-Evsat*: 25 Şubat 2004.